

Historien och kriget

Några reflexioner över historiefilosofi och krigsfilosofi

av Björn Körlof

Résumé

The article deals with different “philosophies” of war in a long-term historical perspective in which philosophy of history and philosophy of war are intertwined. The article begins with a short introduction to modern philosophy; the nature of the subjects it addresses and its working methods that are then used as a filter to analyze philosophies of history and war. After a very brief account of some of the most important philosophers of war the article deals more extensively with the cataclysmic philosophy of war, the eschatological, and the political philosophies of war, Machiavelli and von Clausewitz being the most important proponents of the latter. A special part deals with the most important new ideas on the philosophy of history put forward from the end of 18th to the 20th century and the impact of those ideas on the philosophy of war. The article finally describes the international law-legalistic philosophy of war, most prevalent today, and ends with a few personal remarks on the subject in the article.

ATT BRINGA KLARHET i krigsvetenskapens och – inom denna – militärvetenskapens ämnesområden bör ta sin utgångspunkt i den grundläggande frågan om vad krig uppfattas vara. Om här bortses från vad krig kan anses vara i t ex rättslig eller militär mening och i stället fokus läggs på vad krig uppfattas vara i en djupare filosofisk mening, visar sig frågan bli problematisk på flera sätt. Problemen kan beskrivas som de filosofiska frågor som berör historiefilosofi och krigsfilosofi, men även filosofi som avser tänkande om kunskap överhuvudtaget (s k epistemologi).

Att lägga ett filosofiskt betraktelsesätt på en företeelse kan innebära en ytlig jämförelse där man väljer att, mer eller mindre reflekterat, helt eller delvis godta eller förkasta den framlagda filosofin. Inte sällan avfärdas ofta djupare spekulerande med hänvisning till att ”det är en filosofisk fråga”, med den

underförstådda meningen att det inte lönar sig särskilt mycket att fördjupa sig i det.

En annan, och djupare, innebörd är att med en viss intellektuell ansträngning söka bringa klarhet i den aktuella filosofins djupare historiska och sociala bakgrund och den kunskapsmässiga struktur denna bakgrund har. Att skapa sådan klarhet handlar om att mer noggrant analysera de sätt på vilket denna filosofis begrepp och idéer förhåller sig till varandra och hur dessa begrepp och idéer härletts från begrepp och idéer som kan komma från helt andra ämnesområden, sätt att vinna kunskap eller tankelogiska modeller. För att förstå en filosofi i denna senare innebörd är det ofta nödvändigt att jämföra den med andra filosofier som fördjupat sig i samma sak.

Inte sällan visar det sig att saken blir mer komplicerad (och ofta mer intressant!) vid denna analytiska fördjupning än vad man först föreställde sig. En sådan breddning och

fördjupning av kunskapsinnehållet kan ställa en del av de egna invanda tänkesätten på huvudet och tvinga till omprövning av den egna positionen. Även om andra filosofier kan visa sig vara föråldrade, eller bygger på tänkesätt som inte ter sig adekvata – eller ens rationella – för den aktuella frågeställningen, kan deras bakgrund, struktur eller delresonemang många gånger vara till hjälp för att visa att det, genom dem, finns viktiga implikationer för den filosofi som ligger närmast ens eget sätt att se på saken. Inte minst visar sig detta ofta vad gäller äldre filosofier, när det står klart vilken inverkan de kan ha haft på sättet att tänka om verkligheten och den mänskliga tillvaron i den, och därmed också på människors handlande och för historiens utveckling.

Det är mot denna bakgrund det tett sig intressant att söka göra en introducerande framställning med en historisk-filosofisk tillbakablick som både söker visa hur filosofin som vetenskap angriper olika frågeställningar inom historia och då även speglar äldre tiders djupare uppfattningar om kriget.

När i det följande talas om krigsvetenskap görs den distinktionen vad avser ämnesindelning av denna vetenskap att krigsvetenskapen sysslar med kriget som ett övergripande politiskt, säkerhetspolitiskt, strategiskt, totalförsvarspolitiskt, folkrättsligt, socialt etc. ämnesområde inklusive dess historiska aspekter (krigshistoria). I krigsvetenskapen ingår som ett väsentligt ämnesområde det som i det följande benämns militärvetenskap i vilket ingår militär strategi, operativ verksamhet, taktisk verksamhet, uppbyggnad av stridskrafter med vapenutveckling och anskaffning, organisation och ledning av stridskrafter samt samverkan med civila aktörer etc. inklusive dessa områdets historiska aspekter (militärhistoria).

Vilka är den vetenskapliga filosofins ämnesområden och arbetsmetoder?

Modern vetenskapligt inriktad filosofi kan, med en svepande generalisering, sägas ha tagit ställning till många äldre filosofiska kontroverser. Det har skett genom att den i allt väsentligt bygger på en realistisk verklighetsuppfattning (d v s verkligheten finns oavsett om någon finns där för att betrakta den eller ej), och att den i sin kunskapsyn bygger på empiriskt undersökande och induktiva och deduktiva logiska redskap. Den anser också att verkligheten kan beskrivas intersubjektivt giltigt och alltmer sant genom adekvat språk och noggranna definitioner och den är kritisk och analyserande till sin natur. Den moderna filosofin är alltså, kort sammanfattat, logiskt och rationellt analytisk, kritiskt realistisk och i hög grad inriktad på logik, språk och kunskapsfrågor i djupare mening (s k epistemologi).

Med den nu angivna inriktning ägnar sig filosofin som vetenskap åt att studera de mest allmänna och abstrakta företeelserna i världen och de kategorier med vilka vi tänker (våra sinnen, materia, förnuft, bevis (evidens), sanning, rätt och rättvisa, plikt etc). I filosofin är det alltså själva de nu angivna exemplen på begrepp med vilka vi närmar oss världen som blir föremål för frågor och analys. En filosofi inom ett ämne som historia, fysik eller juridik söker alltså inte lösa historiska, fysikaliska eller rättsliga problem. Istället riktar filosofin in sig på att undersöka de föreställningar och begrepp med vilka dessa ämnesområden strukturerar sitt tänkande och söker klargöra deras grunder och förutsättningar. Det innebär att en filosofi kan komma att påverkas av kunskapsmässiga landvinningar inom ett ämnesområde (något som i hög grad gällt för utvecklingen

inom olika naturvetenskapliga ämnen) men ett sådant ämne kan också självt komma att påverkas av utvecklingen inom filosofin (där t ex rättsfilosofi i hög grad påverkat viktiga områden inom juridiken).

Filosofin kan därför, i starkt generella termer, sägas syssla med de mest generella och samtidigt mest abstrakta egenskaperna eller yttringarna av någon del av verkligheten (t ex krig) och studera den materiella verklighetens beskaffenhet med avseende på någon del av verkligheten (t ex krig sedd som militär verksamhet).

Filosofin sysslar också med kunskapsproblemens mest grundläggande frågeställningar inom något ämnesområde (t ex krigs- och militärvetenskap) och de olika mest grundläggande metodproblemen med avseende på något ämnesområde (t ex inom krigsvetenskapen och militärvetenskapen).

Filosofin behandlar också samma fundamentala frågor som uppfattas vara gemensamma för alla fackvetenskaper, d v s den kritiska realismens eller den kritiska empirismens frågor. Således är studiet av formerna för kunskap, och studiet av den teoretiska grundvalen för kunskapen inom olika fackvetenskaper, en omfattande del av den moderna filosofiska traditionen. Krigsvetenskapens och militärvetenskapens filosofiska aspekter borde därför söka anamma metoder som kommit att utvecklas inom den analytiska filosofin.

Sådana grundläggande metoder skulle också leda krigs- och militärfilosofin till studier i den mänskliga sociala verklighetens natur och innebörden av människans existens i förhållande till olika grundläggande aspekter av kriget som en del av den mänskliga tillvaron. Den senare aspekten av ämnet krigsfilosofi skulle kräva fördjupade studier av värdeteoretiska frågor d v s tänkande om rättfärdiga och orättfärdiga krig, gott och ont med avseende på olika former av krigfö-

ring, människans handlingsmöjligheter med avseende på krig, plikter och rättigheter för människan/medborgaren och stater/stats-samfund mot bakgrund av olika etiska och moraliska värden och principer o s v.

Det är alltså i skiktet mellan kunskapsinnehållet i krigs- och militärvetenskapens ämnesområden (inklusive alltså krigshistoria) och deras kunskapsutveckling och filosofins begrepp och arbetsmetoder som "krigsfilosofins" och "militärfilosofins" olika intresseområden skulle finna sin huvudsakliga plats.

Om man talar om krigsfilosofi (och även militärfilosofi) skulle det alltså, med den bakgrundsbeskrivning som här tecknats vad avser filosofins sätt att se på sin vetenskap, betyda ett logiskt analytiskt tänkande om krigs- och militärvetenskapens föreställningar och begrepp med hjälp av den teoretiska och praktiska filosofins begrepp och metoder. Här är det dock viktigt att åter göra den viktiga distinktion som innebär att till krigsfilosofins domän inte hör sådana sakfrågor som t ex staters strategiska intressen, sättet på vilka man bygger militär styrka, hur stridskrafter utnyttjas under militära konflikter eller hur den tekniska utvecklingen påverkar sättet att föra krig. Sådana frågor hör hemma i statskunskapens, krigsvetenskapens eller militärvetenskapens gängse kunskapsområden (politik, strategi, operationskonst, taktiska och stridstekniska frågor etc).

Krigsfilosofi skulle nämligen, med det sätt att se på filosofi som filosofin oftast själv anlägger, beteckna sådant tänkande som ligger "utanför" eller "under" och ibland t o m skulle kunna anses lägga grunden för eller åtminstone kvalificerat intressera krigsvetenskapens eller militärvetenskapens tänkande och metoder.

Här är inte plats att fördjupa sig i alla dessa aspekter av krigsfilosofi men de olika aspekterna berörs inom några olika områden

i det följande. Som kommer att visa sig i de exempel som nedan ges har det funnits och finns olika filosofier om krig sedd som en generell företeelse. Sådana filosofier visade sig i äldre tid ofta vara nära förbundna med filosofier om historia i stort.

Vad bestämmer utvecklingen av skeendet?

En möjlig inledande filosofisk ansats till krigsfilosofin med den nu angivna inriktningen skulle kunna vara att söka beskriva hur uppfattningarna har utvecklats över tiden om vilka materiella, ”andliga” eller mentala krafter som styr det historiska skeendet. Frågeställningen har tidigt kommit att ses i ljuset av uppfattningar om mikrokosmos och makrokosmos (kosmologi).

I en äldre historisk kontext har uppfattningarna om den mänskliga tillvarons mest grundläggande natur och dess verklighetsbakgrund, ofta lett till funderingar över en av historiefilosofins äldsta tvistefrågor, den om historiska skeenden har slumpartade utvecklingsförlopp eller om utvecklingen styrs av någon form av förutbestämmdhet.

Det är tydligt att krigen, och i dem ofta avgörande enskilda slag, lett till dramatiska vändningar för olika härskare och stater med betydande historiska konsekvenser. Hur ska dessa händelser förstås i ett djupare historiefilosofiskt sammanhang? Var det en naturens avsikt, var det slumpen eller var det utslag av en konsekvens som följde på en faktisk rationellt genomförd militär plan? Sett i ett krigsfilosofiskt epistemologiskt sammanhang kan frågan spetsas till på följande sätt: Om en sidas upprepade militära överlägsenhet vid olika konfrontationstillfällen inte var ett utslag av slumpartade förhållanden, utan dess militära beteendemönster (sättet att utnyttja sitt militära instrument) i jämförelse med den andra sidans var sådan att

den senare ”måste” eller åtminstone ”sannolikt måste” komma till korta, vilka var de militära instrumenten och hur utnyttjades de strategiskt, operativt och taktiskt jämfört med motståndaren så att dessa upprepade framgångar åstadkoms? Med ett sådant ”rationellt” och realistiskt förhållningssätt blir skeendet i historien möjligt att påverka, i detta fall genom framgångsrika krig.

Dessa frågor har ofta lett till att historievetenskapen och militärvetenskapen kommit i stark beröring med varandra.¹ En väsentlig beröringspunkt fokuserar på den, nu antydda, frågan om det finns empiriskt viktiga slutsatser att dra från äldre militärhistoria till nutid vad gäller militärt tillvägagångssätt vid uppbyggnad av militär styrka och dess användning i krig. Finns det vissa principiella metoder – ensamma eller i vissa kombinationer – som genom historien använts inom krigföringen med den uppbyggda och tillgängliga militära styrkan, vilka kan sägas leda till större sannolikhet för framgång än andra (givet att övriga faktorer på något sätt också principiellt kan hållas konstanta!).

Att det, som alltid under krig, finns mycket som är mer eller mindre slumpartat i förlopp är en sak. Mycket av förloppens gestaltning beror emellertid på långsiktighet i det strategiska tänkandet, säker planering som bygger på realism och denna i sin tur på erfarenhet. Till detta kommer en väl genomförd operativ plan och stringent men flexibel taktik vad gäller utnyttjande av välövade och stridsvana förband, vilka i stridstekniken dessutom har enskilda vapen och tekniska sätt att strida som den andra sidan inte förmår mäta sig med eller anpassa sig till. Effekterna av detta kan ofta visas vara långtifrån slumpartade förlopp. Rätt utnyttjad i tid och rum måste således denna militära apparat, sett som ett rationellt medel för ett visst ändamål, med en hög grad av sannolikhet vinna.

Den gamla filosofiska tvisten gäller om och i så fall i vilken omfattning historiska – och därmed också militärhistoriska – förlopp har deterministisk prägel, eller åtminstone inrymmer möjliga (empiriskt åtkomliga) karakteristiska drag som under vissa identifierade betingelser är determinerande till sin natur, så att med hög sannolikhet samma följder har samma orsaker. Detta sätt att se på saken följer vetenskapsfilosofen Carl Gustav Hempels redovisade teorier, den s k nomotetiskt-deduktiva metoden och den s k covering-law-modellen.² Naturvetenskapligt synsätt bygger oftast på att en sådan principell determinism föreligger implicit i verklighetens sätt att bete sig. Enligt en historiefilosofisk riktning finns det sådana deterministiska drag också i historien, medan andra tänkare bestämt avvisar ett sådant samband.

Denna olikhet i tänkandet hänger minst samman med olika synsätt på ämnen för vetenskapligt intresse. Ett s k nomotetiskt betraktelsesätt innebär en generell ambition att formulera förklaringar och teorier som leder till allt större möjligheter att förstå och förutsäga allt som händer i naturen, inklusive det mänskliga livet och människans samhällen och hennes historia. Nomotetiskt arbetssätt har ytterst ambitionen att kunna ge ”lagar” för det som sker.

Det motsatta, s k idiografiskt synsätt, innebär att undersöka individuella företeelser i deras egenart, t ex den mänskliga historien som, enligt detta synsätt, måste förstås som ett ideografiskt kunskapsområde.³

Skulle determinismen inom den mänskliga historien sakna all grund är alla händelser och alla sådana förlopp i en grundläggande mening unika och därmed skulle historien, sett i stort, vara kaotisk eller åtminstone extremt dynamisk, vilket skulle göra den mycket svårstuderad med den naturvetenskapliga ambitionens inriktning, d v s att finna de bakomliggande lagbundna sammanhangen.

Skulle däremot den deterministiska tanken ha bäring, i vart fall inom vissa tids- och rumsperspektiv där karakteristiska stabila mönster eller tillstånd kan urskiljas i ett i övrigt dynamiskt system av komplexa skeenden, finns det viktiga slutsatser att dra också för militärvetenskapens vidkommande.

Då blir militärhistoria, särskilt naturligtvis om nyligen timade krig, viktig att studera med ett empiriskt förhållningssätt och slutsatser kan dras med ett nomotetiskt-deduktivt förfaringssätt. Det gäller inte minst studiet av sådana militärvetenskapliga teorier vilka bygger på begrepp som t ex vapenverkan, rörelse, skydd, handlingsfrihet, kraftsamling, överraskning, lokal överlägenhet o s v. Sådana begrepp har också i den militära teorivärlden nästan status av ”eviga sanningar”, men får naturligtvis radikalt olika tillämpningar i olika terräng och med över tiden olika tekniska förutsättningar. Det kan tilläggas att de nyss angivna militära begreppen skulle lämpa sig väl för filosofiska analyser med den moderna språkfilosofiska begreppsapparaten!

Varför olika militärt framträdande händelser i krig fick det förlopp de fick är från både historievetenskaplig och militärvetenskaplig synpunkt fascinerande att söka klarlägga, särskilt som det finns några mycket framträdande och återkommande militära faktorer som upprepade gånger också förefaller ha fällt avgörandet till en sidas fördel. Det finns alltså förklaringar som täcker förloppet. Begreppet förklaring, enligt Hempels tankegång, är dock inte så enkelt att applicera på ett historiskt förlopp som det är inom naturvetenskap, även om han hävdade att även historia måste ses som ett kunskapsområde som är underkastat nomotetiskt betraktelsesätt, särskilt om olika faktorer kan inordnas i ett statistiskt sannolikhetsmönster.

Det är inte så vanligt att entydigt kunna peka på några upprepat avgörande militära

faktorer i krigshistoria vilka återkommande utgör mycket tydliga förklaringsgrunder till seger eller förlust, särskilt om kravet på dessa faktorer ska vara så generella och abstrakta att de kan sägas vara ”lagbundna”. Men det är väl rimligt att utgå från att Hempels ansats att det finns statistiska sannolikheter som ofta tydligt torde kunna peka på varför vissa militära slag får den utgång de får. Denna tanke ligger f ö till grund för de olika typer av spel som militära planerare ägnar sig åt där olika stridskrafter får mötas för att man ska se hur utgången kan tänkas bli i olika typer av dueller mellan vapen, vapensystem och stridskrafter. Det bör alltså alltså vara så att den som genom vapenverkan kan nå en motståndare som inte kan nå mig har ett försteg i duellen och det gäller alltså vare sig vapnet är pilbåge eller en Iskanderrobot.

Detta leder fram till frågor om vilken karaktär militära historiska erfarenheter har, vilka slutsatser som induktivt och deduktivt kan dras och vilken hållbar kunskap som kan vinnas. Kan militärvetenskapen, från olika karakteristiska militärhistoriska förlopp, dra lärdomar som kan tillämpas i framtida krigsförlopp, eller är det så att varje krig och varje militär konfrontation är unika företeelser och måste hanteras ideografiskt?

Om det är så att de militära chefernas tänkande, avsikter etc. spelar en avgörande roll i hur en militär konfrontation avlöper (vilket är högst sannolikt!) uppstår en annan historiefilosofiskt intressant fråga. Den gäller möjligheterna att komma nära de högsta militära chefernas sätt att tänka och agera under de olika moment som ett militärt intressant förlopp omfattade. Här finns flera ofta återkommande tankar inom historiefilosofi som handlar om att försöka sätta sig in hur situationen var för den handlande historiske gestalten, en teori som ofta förbinds med den brittiske historiefilosofen Robin Georg Collingwood.⁴ Men det finns

även en hypotes som beskrivs av den brittiske militärhistorikern John Keegan och som han kallar ”inherent military probability”.⁵ Båda dessa försök till angrepp på detta problem har dock den grundläggande empiriska svagheten att det inte är möjligt att säkert klarlägga en människas tankar.

Ett närmare studium av militära förlopp i historien väcker därför, på många plan, tankar och frågor som – förutom av militärvetenskapligt intresse – alltså berör även historiefilosofi, liksom dessa ämnens förhållande till varandra. På några punkter blir, enligt min mening, historiefilosofiska (och därmed även krigs- och militärfilosofiska) synsätt på relateringen av ett visst militärt förlopp särskilt relevanta.

Finns det en historia om krigsfilosofi?

Alla ämnen har sin utvecklingshistoria. Det är dock vad gäller krigsfilosofi relativt tunnslätt med mer kända, filosofiskt sinnade, krigsfilosofer, åtminstone om krigsfilosofin i första hand bör tänkas avhandla kriget från de filosofiska utgångspunkter som beskrevs inledningsvis. Inom krigsfilosofins historia går det att urskilja några få gestalter som framträder mer pregnant än andra, och några av dem (fast få!) har en framträdande plats också inom den traditionella filosofin. Det gäller i tidsföljd främst Marsilius av Padua,⁶ Niccolo Machiavelli,⁷ Immanuel Kant,⁸ Carl von Clausewitz⁹ samt Karl Marx och Friedrich Engels.¹⁰ I kinesisk tradition finns också två gestalter som i olika avseenden kom att lägga filosofiska aspekter på krig. Det gäller dels det Kung Fu-tse, som i de s k Analekterna (på kinesiska oftast Lun Yü) då och då svarade på frågor från sina lärjungar med anknytning till krig, dels och främst krigsteoretikern Sun Tzu som före Kung Fu-tse, ofta i något cynisk filosofisk anda, lägger aspekter

på sina teorier om de bästa krigskonsterna. Även Mao Tse-tung i modern tid kan sägas ha tillfört krigsfilosofin vissa tankemönster som bör uppmärksammas.¹¹

Carl von Clausewitz var främst en militärvetenskaplig teoretiker, men i detta avseende har han inte nämnvärt väckt den civila akademiska världens intresse eller lett till att kunskapsfilosofer funnit honom särskilt intresseväckande.

Delar man frågeställningarna som görs i denna framställning (alltså mellan krigs- och militärvetenskap å ena sidan och krigsfilosofi å den andra) kan von Clausewitz också ses som en framträdande uttolkare av ett väsentligt filosofiskt sätt att se på och behandla kriget som generell företeelse. Hans mer grundläggande epistemologiska utgångspunkter var i hög grad hämtade från Immanuel Kants kunskapsfilosofi. Det finns m a o anledning att återkomma till honom i perspektivet av hans krigsfilosofi.

Med undantag av de nyss nämnda har de stora kända filosoferna inte påtagligt ägnat sitt intresse åt krigets mest grundläggande frågor, d v s kriget som en del av den sociala verkligheten, kunskapsfrågor om krigets natur, den teoretiska grundvalen för tänkande om kriget som mänsklig företeelse, och innebörden av människans existens i förhållande till kriget. De etiska frågorna om rättfärdiga och orättfärdiga krig (med pacifismen som en del av tänkandet) och etiken i krigföringen kom dock tidigt att uppmärksammas redan under antiken. Den holländske rättsfilosofen Hugo Grotius (1583–1645) gjorde redan 1625 i sin mycket uppmärksammade bok *De jure belli ac pacis* (Om krigets och fredens rätt) tidigt ett antal viktiga distinktioner och utvecklade doktriner som alltjämt används inom folkrätten. bl a gäller det doktrinen om vilka krig som kan anses vara rättfärdiga ("bellum iustum") om med vilken rätt det kan anses tillåtet att starta krig ("ius ad

bellum") och vilken rätt som bör råda under pågående krig ("ius in bello").¹²

Immanuel Kants bok om den eviga freden var en, för sin tid, avancerad och intressant föregångare till tankarna om en internationell rättsordning som i av alla erkända legala former skulle kunna binda staterna till att lösa sina konflikter inom sådana ramar.

Ett försök att belysa filosoferande kring krig gjordes av Cambridgeprofessorn i statskunskap W.B. Gallie 1978. Han analyserade Kants, von Clausewitz', Marx', Engels' och Tolstoys' tänkande om kriget från mer filosofiska utgångspunkter.¹³

Några inledande tankar om historiefilosofi och krigsfilosofi

När man talar om historiefilosofi kan man naturligtvis avse det som alla människor då och då funderar över när det gäller historiens natur, t ex tankar om "historiska händelser" och deras inverkan på "historiens förlopp". Men historiefilosofi är också en filosofisk-teknisk term som betecknar en vetenskaps-teoretisk redogörelse för vad historievetenskap anses böra vara.¹⁴ Sättet att uppfatta den mänskliga historien är avgörande för många frågor inom så väsentliga fält som t ex politiska ideologier, religion, och etik, men som här belyses också inom krigshistoria. Termen "historiefilosofi" förefaller först ha kommit till användning av Voltaire, som med den avsåg ett kritiskt historiskt undersökande och tänkande, till skillnad från ett reflexionslöst inhämtande och hopsamlande av tidigare berättade myter, krönikor och "historier".

Historiefilosofi blir emellertid något som också inrymmer väsentliga moment av det som här kallas krigsfilosofi, helt enkelt därför att historien inrymmer så många konflikter

som lett till våldsamma krig, och som också haft stor inverkan på hur historien kommit att gestalta sig. Detta komplex av filosofier inbegriper flera olika frågeställningar som har varit och alltjämt är mycket kontroversiella.

Från allra äldsta tid har sannolikt krigiska konflikter uppstått mellan stammar av människor som främst upplevt sina levnadsbetingelser hotade av andra stammar eller grupper. Striderna hade m a o oftast en tydlig prägel av strider på liv och död om överlevnad. Småningom har dessa reviruppfattningar fått allt starkare kopplingar till jaktmarker, fiskeområden, betesmarker, odlingsområden och med dem förbundna starka magiska och religiösa värderingar.¹⁵ Den starka magiskt-religiösa bakgrunden till revirtänkande och därmed också konflikters uppkomst är omiskännlig.

En stam eller ett folk som upplever sig stå i en guds beskydd vad gäller överlevnadsförhållanden inom sina uppfattade revir går i krig eller försvar för sin rätt till överlevnad med den mest grundläggande övertygelsen djupt förankrad i sina sinnen. Detta folk upplever sig ha rätt på ett, inte enbart mänskligt moraliskt plan. Deras rätt upplever de som genuint förbunden med de högre makter som föreställs styra deras yttersta öden. Krigens tidiga koppling till religioner och kulturkonfrontationer med mer eller mindre starkt upplevda hot är avgörande inslag i historia från dess allra första början och därför är uppfattningarna om krigens karaktär och roll i den historiska utvecklingen av stor betydelse.¹⁶

Krigsfilosofi anknyter till samma grundläggande värderingsfält som historiefilosofi i stort, men konsekvenserna av olika filosofiska förhållningssätt till kriget kan bli avsevärt mer ödesdigra. Särskilt om filosofierna inte bygger på kritiskt tänkande utan har sin grund i religiös tro och/eller ideologier och i

kraft av dem övergår till handling. Det räcker med att peka på korstågens bakomliggande påvestyrda trosuppfattning om det rätta i dessa härnadståg, liksom nazismen och dess krigsfilosofi, vilken var ett direkt utflöde av dess ideologi, och marxism-leninismens materialistiska historiefilosofi med den berättigade våldsamma revolutionen och dess uppfattning om politiskt rättfärdiga krig (krig i den nödvändiga historiens tjänst), för att se detta samband.

Föreställningarna om t ex rättfärdiga krig (jus ad bellum) och rättfärdighet under krig (jus in bellum) är av relativt sent datum och tillhör i stort sett renodlat den västerländska kristna kulturkretsen. Andra folk och kulturer har sett på krig, och sätt att kriga, på många gånger helt andra sätt än den kristna kulturens. Men det finns faktiskt spår av likartat sätt att se på rätt och rättfärdighet inför och under krig i Västerlandet och i Fjärran Östern.¹⁷

Det är, p g a dessa ideologiskt-politiska konsekvenser av filosofierna, särskilt nödvändigt att jämföra och analysera olika krigsfilosofier av skäl som är viktigare än själva den intellektuella reda som jämförelsen i sig kan åstadkomma.

Ett betydelsefullt skäl har att göra med historisk förståelse och har särskild bäring på krig i äldre tid. Att analysera nutida krig och konflikter i en sådan spegel visar sig ofta vara nedslående, då många faktorer som vi upplever ha utmönstrats ur vår historia återkommer med blodig konsekvens även i modern tid. Konflikterna och kriget i Mellersta Östern måste t ex tolkas i ett historie- och krigsfilosofiskt perspektiv med olika föreställningar om kultur, stater, härskare och krig som vi idag skulle kalla magiska eller irrationella. Vi kan med avsky ta avstånd från dessa föreställningar (och inte minst dess konsekvenser) idag, men för förståelsen av historien om dem och hur de

gör sig gällande idag är det nödvändigt att intellektuellt och kanske också känslomässigt bearbeta vår förståelse och inlevelse i dessa äldre föreställningar och sätta in dem i sitt sammanhang, i annat fall blir en del av förloppen svårt missförstådda och kanske obegripliga.

Ett mycket viktigt sätt att betrakta de olika tankarna om konflikterna och kriget är nämligen att dessa uppfattningar i hög grad styrs av hur människan själv har utvecklat sina föreställningar om dem, vilket – i vart fall i äldre tid – ofta skedde mot bakgrund av mer existentiellt uppfattade grunder för tillvarons sätt att vara.

Vad vi människor tidigare tänkt om kriget och tänker om kriget idag är av starkt olika karaktär, något som inte minst har att göra med att vi idag söker oss till alltmer rationella förklaringar till olika händelseförlopp och söker förebygga eller bemästra dem som ter sig farliga eller skadliga för oss. Detta rationella förhållningssätt, som vi idag ser som naturligt, har dock inte alls varit förhärskande under tidigare epoker, och är tydligt inte förhärskande överallt ännu idag.

Planeternas rörelser, månens upp- och nedgång, jordbävningar, regn och storm, liksom den fysiska döden har egenskaper och "beteenden" som inte påverkas av våra tankar eller tal om dem. Längre trodde man dock att sådana naturföreteelser var påverkbara, eftersom sådana krafter sågs som besjälade (animism, antropomorfism eller panpsychism), och människorna ägnade sig åt omfattande magiska besvärjelser riktade mot dem. Även historiens skeende uppfattades länge på samma sätt stå under inflytande av krafter som människan inte kunde påverka på annat sätt än genom tillbedjan, offer och magiska riter. På motsvarande sätt trodde man också länge att inte heller kriget och konflikterna mellan folken var påverkbara på annat sätt än genom magi.

De uppfattades nämligen som igångsatta och styrda av gudomliga krafter som stod ovanför människan.

Uppfattningen om att det, vid ett studium av den mänskliga historiens förlopp, är möjligt att urskilja en generell struktur, eller t o m en plan eller ett ändamål med detta förlopp, är också mycket gammal, även om de former som denna tanke tagit sig uttryck varit mycket divergerande. Föreställningar om att den mänskliga historien skulle vara planerad eller ändamålsbestämd (metafysiskt determinerad) förekommer alltså. Sådana föreställningar kan få en djupgående inverkan också på synsätt om ett folks rätt och om synen på rätten till våldsanvändning mot andra folk. Uppfattas historien som förutbestämd blir naturligtvis också kriget, deras uppkomst, förlopp och utgång förutbestämd.

Den sovjetiska marxism-leninismens sätt att se på rätten till våld är ett sentida signifikant inslag i denna långa tradition av ändamålsbestämd historia. Även Hitler synes ha vägletts av en föreställning om Tysklands ödesbestämda roll som härskarfolk, liksom även Japan under inledningen av 1900-talet.

Skälen till varför denna föreställning om en bestämdhet i det historiska förloppet varit så stark och fortgående är av olika slag, men två typer av motiv kan sägas ha varit vara mer framträdande än andra.

Det första motivet har en egendomlig bakvänd karaktär som bygger på vilka mänskligt destruktiva tankemässiga konsekvenser det anses få om man utgår från det omvända, d v s att det *inte* finns ett sådant mål eller ändamål. Det har nämligen ofta antagits att om tron på ett generellt bestämt mönster i historien förkastas, blir det logiskt nödvändigt att godta åsikten att den historiska processen egentligen inte kan påverkas och därför inte består av någonting annat än

en slumpmässig följd av händelser, en sorts anhopning av episoder och tillfälligheter eller ett lapptäcke av egendomliga sammanstötningar, dessutom ofta av förfärande slag. Det ideografiska synsättet på kunskap inom humaniora och historia blir då i stort sett helt ensamt applicerbart.

Denna senare åsikt (idag närmast företrädd av företrädare för den sk kaosteorin) har alltså ansetts logiskt omöjlig att vidhålla på allvar. Den går inte att förena med det mänskliga sinnets kontinuerligt verkande krav på att ordna händelser i tiden och i rummet, liksom också att – trots allt – många typer av mänskliga företeelser under tidens lopp uppvisar grundläggande strukturella likheter (konflikter och krig, sociala ordningar, styrelseformer, försörjningsmönster, tanke- och trosformer etc.). Det mänskliga medvetandet förefaller därför, enligt detta synsätt, inte kunna undvara olika former av rationella undersökningar med utgångspunkt i tänkta bestämda (givna?) ”ordningar”, liksom att i meningsfull form ordna sådana i tiden fortgående företeelser med, vad som uppfattas som, likartad bakgrund och struktur.

En sådan uppfattning om regelbundenheter, likhet mellan olika företeelser eller ett iakttaget mönster i förloppen, ligger för bakom alla försök att åstadkomma ordnad kunskap och utgör ytterst sett grunden för all framgångsrik vetenskaplig metodik. Militärvetenskapen bygger i väsentliga delar också på grundläggande empirisk erfarenhet av sådana återkommande mönster i militära konfrontationer under historiens gång, eller på bedömda framtida utgångar av krig med stöd av studier, analyser, tester, spel och övningar etc. All metodisk kunskapsbyggnad tänks också i ett rationellt ordnat mönster kunna lämna de väsentliga bidragen till att gestalta människans tillvaro och framtid på ett sådant sätt att det tjänar hennes lång-

siktiga överlevnad och ger henne en trygg tillvaro.

Det andra motivet för ordning i historien bygger på att det ofta har uppfattats som att ett förnekande av att den mänskliga historien meningsfullt skulle kunna förstås, innebär en radikal skepticism som ytterst drabbar grunderna för det mänskliga livets värde och värdighet. Om det inte finns någon ordning och därför ingen mening eller syfte med människans handlingar eller hennes liv, eller med någonting av det som sker överhuvudtaget, kan det, enligt en åsiktsriktning, tas till intäkt för att vilket beteende som helst är acceptabelt.

Det har därför – i linje med detta motiv – varit ett viktigt syfte för många historiker och historiefilosofier att kunna visa att en sådan pessimism eller skepticism, som föreställningen om en total slumpmässighet i historien ger upphov till, är oberättigad – förutom att den ter sig oetisk. Det har alltså setts som grundläggande att kunna visa att den historiska processen i all sin dramatik – främst på sakligt rationella men enligt vissa också på moraliska grunder – är begriplig, trots att det ytligt sett ibland inte kan förefalla så.

Det förefaller också som om människan, sannolikt till skillnad från de flesta andra djurarter, har ett mycket stort psykologiskt behov av sådana existentiellt grundläggande förklaringar. Människans förmåga att tänka om tillvaron och dess grunder leder nämligen ofta till en djup otrygghet. Att möta denna grundläggande existentiella otrygghet med en mental trygghet är behov som starkt organiserade religioner och ideologier tillgodoser med ordnade mönster för hela tillvarons komplexa verklighet. Samtidigt står det klart att religioner och ideologier, eftersom de inte sällan vilar på sådana existentiella grunder som inte kan härledas från empirisk erfarenhet, utan istället ger översinnliga

”slutliga förklaringar”, kan ge upphov till föreställningar av en sorts absolut natur som innebär farliga konfrontationer mellan olika grupper av människor och stater.

Sådana förklaringsgrunder leder fram till inte bara ett behov av ”begriplighet” utan också till förklaringar av historien och människans plats i den, vilka tyvärr ofta får en extremt långtgående karaktär. Både religion och politiska ideologier som inrymmer de enda och slutgiltiga förklaringarna till skeendet och hur det ska gestaltas, är exempel på detta.

Att t ex med våld ge sig på ett annat folk kan mot bakgrund av ett sådant sätt att uppfatta tillvaron, ses som en etiskt helt indiffernt fråga så länge det gagnar det högre syftet, d v s den egna eller egna gruppens överlevnad och av högre krafter givna roll i historien. Tyvärr kan man i vissa extrema politiska ideologier och i vissa religiösa fanatiska grupper se utslag av just sådant etiskt indiffernt tänkande. Så länge ”saken”, det ”höga syftet”, det ”slutliga målet” gagnar kan man alltså bete sig hur vedervärdigt som helst mot andra.

Hos de flesta ursprungsfolk i olika delar av världen kan också mer eller mindre tydligt deterministiska synsätt på historien återfinnas, inte minst i deras myter, både vad avser olika former av mål eller ändamål med folkens uppkomst och fortvaro, liksom former för gudarnas ingripanden eller medverkan i folkens verksamhet. Sådana föreställningar ligger bakom de s k kataklysmiska krigsfilosofierna.

Föreställningen om historien, inbegripet de återkommande och våldsamma krigiska uppgörelserna, som ett förlopp som inbegriper människans moraliska öde, bygger på religiösa, metafysiska eller idealistiska föreställningar om människosläktets nära, ofta mystiska, förhållande till högre, oftast andliga, krafter i naturen eller i universum.

Det är också på sådana moraliska eller etiska grunder som den europeiska spekulativen om historiens mening och förlopp tog sin början. Sådana tankar återfinns i den tidiga grekiska historietraditionen, liksom i den romerska, där gudarnas, ibland högst nyckfulla, ingripande i förloppen (inte minst i krigen) helt konkret sågs som den avgörande drivkraften bakom att historien gestaltades på ett visst ”gudomligt rättvist” sätt, t ex att slagen vanns eller förlorades.

För att förstå hur krigen uppfattades under antiken, medeltiden och i andra kulturer än de europeiska är det nödvändigt att först frigöra sig från den kraftiga inverkan som den kristna uppfattningen haft, inte minst den som hämtats från medeltidens skolastik om rättfärdiga krig.

Men det är också nödvändigt att frigöra sig från många av von Clausewitz tankar om det politiskt ”rationella” kriget, tankar som haft en djupgående inverkan på sättet att tänka om krig. Även de andra sätten att uppfatta kriget än kyrkans och von Clausewitz har också präglat människors uppfattningar under långa tider. Detta glöms lätt bort när vi läser om krig i äldre tid. De utspelades nämligen ofta i ett paradigmatiskt annat tänkesätt om tillvarons bestämmande krafter. Vid en översiktlig studie av vad som tänkts och skrivits om kriget från mer utpräglat historiefilosofiska eller snarare krigsfilosofiska utgångspunkter visar det sig nämligen att det finns flera divergerande sätt att närma sig detta område.

Äldre uppfattningar om historien och kriget

Fyra möjliga olika krigsfilosofier

Under historiens lopp kan några olika tydliga mönster urskiljas i uppfattningarna om krigets mest grundläggande natur.¹⁸ Dessa

mönster kan grupperas i kataklysmiska krigsfilosofier som sannolikt är de tidigaste, de olika eskatologiska krigsfilosofierna, samt de politiska krigsfilosofierna som började redan med Machiavelli på 1400-talet, och där von Clausewitz i början av 1800-talet är den mest kände exponenten. Slutligen (inte minst efter andra världskriget) har den folkrättslegalistiska krigsfilosofin, som söker binda användning av militärt våld till FN och världssamfundets regler och beslut vunnit ökad utbredning. Det är dock viktigt att framhålla Immanuel Kant sannolikt var den förste som mer strukturerat har framfört tanken på en internationellt kontrollerad våldsanvändning. Men den folkrättslegalistiska synen har på intet sätt alls fullständigt tagit över, vare sig de politiska krigsfilosofierna eller eskatologiska filosofier, i vilka än idag religiösa föreställningar spelar stor roll (t ex religiös extremism i IS' terrorkrig). De politiska krigsfilosofierna är uppenbarligen fortfarande samtidigt förekommande i dagens syn på kriget, inte minst hos olika stormaktsföreträdare.

Dessa typer av filosofier avlöser därför inte varandra skarpt vid en bestämd tidpunkt, utan glider i tiden in i och över varandra så att t ex kataklysmiska och eskatologiska filosofier är rådande samtidigt. Detta gäller t ex inte minst när europeiska makter under antiken och medeltiden mötte ursprungsbe-folkningar i konflikter.

Kataklysmiska krigsfilosofier

Det går alltså inom krigsfilosofin att tydligt urskilja en mycket tidig grupp av åsikter, eller snarare föreställningar, om det våldsamma mötet, ”kriget”, mellan två mer eller mindre organiserade folkgrupper, föreställningar som här sammanfattats som en kataklysmisk filosofi om kriget. Denna form är som nyss nämndes sannolikt den tidigaste. Den

kan återfinnas i Babylonien, i Egypten och i det tidiga Greklands tänkesätt.¹⁹ Den kataklysmiska föreställningen om kriget ser det som ett oförutsebart, oberäkneligt och blodigt förlopp, en katastrof som drabbar hela, delar eller grupper av mänskligheten, utlöst av övernaturliga eller andra gudomliga krafter som står över eller bortom människans förmåga att hantera.

Krigen kunde också uppfattas som att någon grundläggande balans i naturens ordning hade rubbats och inte kunde återställas förrän någon ”kraft” fått utlösas och ges tillfälle att s a s ebbas ut.

Gångna tiders mer grundläggande reflexioner över krigets natur innebar nämligen att det ofta sågs inom ramen för ett religiöst-magiskt paradig. Innan gudarna personifierades (fruktbarhetsgudar, krigsgudar etc.) uppfattades de främst som krafter som var kopplade till naturföremål eller naturhändelser. En stams eller ett folks levnadsförhållanden, dess rätt till mark och byte eller rätt att underkasta sig andra folk, dess uppfattningar om kränkningar och värdighet etc uppfattades stå i samband med vilka mer eller mindre kraftfulla gudar som inverkade på detta folks levnad och överlevnad. Eftersom folkens härskare oftast uppfattades som gudomliga fick en kränkning av en härskare till följd att också det gudomliga kränkts. En sådan kränkning måste leda till att den rubbade gudomliga ordningen måste återställas. De som kränkts måste straffas, och härskarna och folken såg sig själva som redskap i denna nödvändiga och föreskrivna gudomliga ”ordningstjänst”.

Krigen blev mot denna bakgrund uppfattade som kataklysmier, d v s som gudarnas eller naturkrafternas ingripande i människans liv, och därför ofta obegripligt för henne och oftast också opåverkligt för henne. Krigens förlopp och utgång ”avgjordes” av i vilken omfattning de motstående parterna hade

de mest kraftfulla och välvilligt inställda krafterna eller gudarna på sin sida.

Kinesen Wu Zi återger tydligt ett synsätt som innebär att kriget styrdes av sådana krafter, och att spådomskonst utövats på sköldpaddsskal krävdes för att få reda på om kriget kunde startas och föras under gynnsam inverkan från de övergripande krafterna i naturen. Inte minst uppfattades det som moraliskt viktigt att ha gudarna eller krafterna i naturen med sig, eftersom kriget medförde så stort lidande för människorna och kunde innebära statens undergång. I romaren Frontinus (c 35 – c 103 e.Kr.) lista över olika militärteoretiska frågeställningar återfinns också på flera punkter fortfarande en återklang av sådana magiska uppfattningar.

Krigen förknippades så starkt med vissa krafter att dessa krafter småningom personaliserades och blev tydligt urskiljbara egna väsen, t ex en krigsgud som framställdes som en människa med vissa krigiska attribut oftast med vapen eller hjälm etc.

Att starta krig på oförrätter eller kränkningar som krävde hämnd för att återställa ett av högre makter givet tillstånd av respekt och stolthet vilket upplevdes rubbat, eller behov av mark eller upplevt hot från andra etc. var därför inte enbart ett strategiskt övervägande utan kunde ske först sedan gudarnas inställning till företaget på något sätt hade klargjorts. Detta skedde genom olika former av spådomsförfaranden där särskilt utsedda präster, schamaner etc fullgjorde rollen som uttolkare, eftersom de ansågs stå i en särskild kontakt med gudarna och den värld som styrdes av naturkrafterna. Att starta krig eller gå in i avgörande slag utan att rätt tolka gudarnas hållning sågs som dåligt förebud och kunde bara sluta illa. Att vara moraliskt berättigad till våldsanvändning i stor skala (som ju kriget var) krävde

således tidigt en sanktion eller ett mandat från högre makter.

Det står klart att mongolerna under 1200-talets invasioner av omvärlden i hög grad styrdes av föreställningar som hade sådan arkaisk bakgrund. De ansåg att Djingis Khan hade himmelsguden Teb Tengri på sin sida, inte minst när de ansåg sig vara utsatta för oförrätter eller kränkningar, och det gällde att be denne gud om råd och hjälp inför de stora militära företag de gav sig in på.

Denna typ av kataklysmisk filosofi kan delas upp i en etnocentrisk aspekt och en global aspekt. Den etnocentriska aspekten fokuserar på kriget som något som berör just ”vår stam” eller ”vårt folk”. Dess nödvändighet bestäms av naturen, gudarna osv och det är därför nödvändigt att förbereda sig för det och starta det när betingelserna enligt de magiskt-religiösa tolkningarna är de riktiga. Krigets förfärande konsekvenser som drabbar dem som står i vägen för det är något de måste söka skydda sig mot med olika ansträngningar, även inbegripet våld, men inte minst är olika former av offer och besvärjelser framträdande i försöken att avvärja krigets fasor.

Det är också viktigt att göra klart för sig att kriget i äldre tid inte sällan syftade till näst intill total utplåning av den motstående sidans hela folk, eftersom detta folk och särskilt dess ledande furstehus, uppfattades som ett existentiellt hot mot den egna överlevnaden.²⁰ Kunde man utrota motståndarens furste och hans familj visades därigenom att denne förlorat sitt gudomliga beskydd och att segraren i sin tur stod under mäktigare gudars välvilja.

Den globala kataklysmiska filosofin ser kriget som något som påverkar mänskligheten som helhet eller som art. Kriget utlöses inte av någon särskild orsak eller agent och ingen vinner något särskilt på det. Det kan liknas vid en uppflammande präriebrand el-

ler epidemi som människan inte har något vaccin emot.

Eskatologiska krigsfilosofier

Mer påtagligt (mer eller mindre förutsebart) ändamålsbestämd blev historie- och krigsuppfattningen i Europa med kristendomens framväxt, som i viktiga avseenden övertog den hebreiska tanken på ändamålsbestämhet i historien. Detta ändamål uppfattades hos de kristna tänkarna ha sin grund i Guds vishet. Människan var skapad till Guds avbild, och han hade sänt sin son till jorden att offras för människornas frälsning. Det var med ett sådant synsätt omöjligt att Gud inte också hade en avsikt med vad som hände människorna, eller vad som hände folken, inklusive att de drogs in i krig.

Augustinus (354–430 e. Kr.) framlade sådana uppfattningar, inte minst i avhandlingen *De Civitate Dei* ("Om Gudsstaten"). Han grubblade t ex över varför det romerska väldet med vapenmakt bredde ut sig och blomstrade under det att detta rike var "hedniskt", medan dess förfall påbörjades och fördjupades efter det att det kristnats, och att dess undergång blev resultatet av krigiska konflikter med andra "hedniska" folk. Gudomlig belöning eller bestraffning borde enligt Augustinus gälla inte bara enskilda individer utan hela folk.

Hos honom fanns således tidigt och tydligt den tanken uttalad att det historiska förloppets gestaltning borde kunna visa på en gudomlig plan som var begriplig på såväl rationella, moraliska som teologiska grunder. Augustinus var övertygad om att det fanns en sådan plan, även om den inte alltid var synlig eller begriplig för människan.

Till denna föreställning om slutmål eller ändamålsbestämhet i historien knyter sig också i Europa de eskatologiska krigsfiloso-

fierna i nära anknytning till kristendomens egen grundläggande teologiska eskatologi.

Det kom således att utvecklas och särskiljas en grupp av åsikter som hänför också krigets orsaker, verkningar och syften till ett eskatologiskt mönster. Särskilt utmärkande för eskatologiska krigsföreställningar är uppfattningen att kriget ingår som ett led i ett slutligt och högre existentiellt mål för hela mänskligheten. Både gudomliga, naturenliga och småningom även mänskliga planer eller krafter uppfattas här kunna ligga bakom krigens orsaker, men de ingår ofta som element i en Guds "plan" med världen och människorna. Till detta tanke-mönster hör också ofta föreställningar om ett metafysiskt nödvändigt ändamål, eller slutmål som är förbundet med kriget uppfattat på detta sätt, men en nödvändighet som inte kan ändras eller påverkas. Denna "nödvändighet" hänger samman med de bakomliggande krafternas natur (en Gud, Ödet, folkets eller nationens "historiska roll", de i historien inneboende krafternas determinism, naturlagar etc.).

Kriget har i denna filosofi inte sällan en högre "mission" att fylla eller utgör en opåverkbar process av våld som, när det pågår, på något sätt uppfattas krävas i det drama som utspelas, något som inte alltid uppfattas av människorna i det korta och inskränkta tids- och rums perspektiv som de har. Både Hitler och marxism-leninismen styrdes ända in i vår tid av sådana irrationella, grundläggande ideologiskt baserade, uppfattningar om kriget som något "nödvändigt" eller "oundvikligt" i det ödesdigra spelet mellan "ursprungliga historiska krafter".

Både kataklysmiska och eskatologiska föreställningar om krig kan i en viss mening betecknas som metafysiskt-idealistiska, d v s som "trosmässiga" sätt att se på den yttersta grunden för tillvarons sätt att vara och därför (i den mån någon låter sig styras

av sådana föreställningar) också som irrationella, eftersom de egentligen inte bygger på empiriskt åtkomliga kunskapsuppfattningar om verkligheten.

Det kristna Europas uppfattning om mötet mellan Europa och mongolerna på 1200-talet präglades i hög grad av sådana djupgående tankemönster. De befastes inte minst genom påvens proklamationer där Guds bestraffning för människornas ”synder” genom de barbariska och hedniska mongolernas framfart, var de tankeparadigm inom vars ramar mongolinvasionen betraktades. Att de europeiska härarna militärt inte kunde hävda sig mot mongolerna ”förklarades” alltså av att Guds bestraffning var ”nödvändig”.

I slutet på 1600-talet, mer än tusen år efter Augustinus, återfinns i synsättet på historien fortfarande en sådan, starkt teologiserande, tradition i de europeiska tänkarnas historieverk.

Staters och statsledningars uppgång och fall, de uppblussande och blodiga krigen, pest och sjukdomar etc, berodde enligt detta västerländskt kristna synsätt således ytterst på Guds manifesterade och överallt närvarande vilja. Guds försyn var källan till den tydliga historiska rättvisan, liksom också till de straff för individer och folk som allt förflutet skeende i historien, inte minst krigen, ansågs ge omisskännliga bevis för. En sådan historiesyn gav på sin samtid ett oerhört starkt intryck, men kom småningom, inte minst efter upplysningstiden, att höra till den typ av historie- och krigsfilosofi som ansågs ovetenskaplig, inte minst på sin genomgående metafysiskt-teologiska karaktär.

Eskatologiska historiefilosofier börjar ifrågasättas

Från början av 1700-talet framträdde två, för sin tid udda, men framåtsyftande, tänkare, först italienaren Giambattista Vico

(1668–1744), och därefter tysken Johann Gottfried von Herder (1744–1803), vilka på vissa viktiga områden föregrep modernt orienterad kritisk historiefilosofi. De hade båda en för sin tid uppenbarligen ovanlig och okonventionell förmåga att analysera synsätt på historien och historieforskningens problematik som byggde på en frigörelse från strikt teologiskt påbjuden historiesyn.

Inte minst hade de tagit starka intryck av den omvälvande naturvetenskapliga kunskapsutveckling (”den Kopernikanska revolutionen”) som ägt rum och börjat uppfatta dess konsekvenser för det mänskliga tänkandet om universum. Jorden kunde inte ses som universums medelpunkt. Det fanns andra planeter som kretsade kring solen. Det fanns t o m flera solar. Om det fanns en Gud var det uppenbart att hans skapelse såg helt annorlunda ut än vad man först föreställt sig. Människan och hennes historia måste därför ses i ett helt nytt perspektiv. Var verkligen människan metafysiskt unik och hade hon verkligen en sådan relation till Gud som teologerna påstod?

Vicos och Herders tidiga bidrag till tänkandet innebar att historieforskningen, mot bakgrund av sin särart, och i vart fall inte ensidigt, kunde byggas upp efter strukturer som följde den naturvetenskapliga forskningen. Naturvetenskap ansågs nämligen, vid deras tid, fortfarande ha till föremål att studera uppbyggnaden av ”Guds skapelseverk”.

För Vico var nämligen den uppfattningen central att den form av kunskap som människan kan nå fram till vad gäller sina egna handlingar, skapelser och institutioner – vilka han såg som historiens innebörd – är av en fundamentalt annorlunda art än den som kan nås genom observation och undersökning av den icke-mänskliga, gudomliga eller ”naturliga” världen. Enligt Vico har kunskap av den förra ”mänskliga” typen en ”högre” och mer säker karaktär. Skälet härtill var,

enligt Vico, att för att man säkert ska kunna veta något om något ska man ha gjort eller upplevt det själv. Eftersom den verklighet som studeras av naturvetenskapen uppfattades vara skapad av Gud var den därmed svårtillgänglig för människan, medan staternas, nationernas och människans institutioner var skapade av henne själv och därför gripbara för människans förstånd och kunskap. Vico såg således, från denna utgångspunkt, den mänskliga historiens förlopp som inte endast teoretiskt fullt ut begriplig, utan framförallt påverkbar av henne själv. Detta var en för sin tid häpnadsväckande radikal föreställning, då den bröt med föreställningen om Guds allenarådande ändamål med all historia, alltså även människans.

Även om Vicos uppfattning om orsakerna till skillnaden mellan naturvetenskap och humanvetenskap numera uppfattas som egendomlig, kan dock konstateras att själva föreställningen om en skillnad ledde honom till att betona det som sedermera blev allt viktigare, och som i problematiserad form berörts tidigare, nämligen de tydliga divergenserna, mer än analogierna, mellan humanvetenskap och naturvetenskap, även om han ännu inte begagnade en sådan terminologi.

Det förflutna skeendet måste enligt Vico förstås på sina egna då rådande mänskliga villkor och det var enligt honom helt felaktigt att på gångna tider anlägga nutida föreställningar och i ljuset av dem söka göra meningsfulla tolkningar, något som endast kunde leda till vad han kallade ”pseudomyter”.

Historikern måste, enligt Vico, i sin fantasi söka återskapa den tidsanda som gångna tider präglades av, liksom de uppfattningar och värderingar som människorna då styrdes av. Han framförde också tidigt tanken att sociala förändringar skulle ses som oavsiktliga och tillfälliga effekter av de behov som människorna i sin konkreta samtida verklighet då

successivt hade, liksom av deras förnuft och tänkande, egenskaper som dock väsentligen styrdes av människans egoistiska motiv. Vico var här snubblande nära att framlägga en tidig ”darwinistisk” tanke.

Det är visserligen sant att Vico också var företrädare för en tydligt metafysisk tolkning av den generella historien. Han uppfattade den som ett långt cykliskt förlopp (som kan stå i motsats till eller också utnyttja enskilda individers ambitioner), ett förlopp enligt vilket nationer och kulturer genomgår tydliga och bestämda stadier i en viss riktning. Vico var alltså alltjämt bunden av en form av eskatologi. Men han kombinerade detta synsätt med en påtagligt modern och fri syn på just människan som en historisk varelse, vars möjligheter och kraft under tidens lopp inte kunde inordnas i ett på förhand bestämt och statiskt mönster. Det var enligt honom inte genom en *à priori* given inre intuition eller genom en subjektivt riktad uppmärksamhet på vad vi vid en medveten introspektion finner hos oss själva som vi kan nå de djupaste insikterna i vad människan är, utan genom en historisk forskning som främst byggde på kritisk förmåga att med inlevelse sätta sig in i vad gångna tiders människor tänkte, kände och gjorde.

Detta synsätt fick naturligtvis inverkan även vad gällde synen på kriget som nu kunde uppfattas som en i allt väsentligt mänsklig företeelse. Kriget kom att inrymmas i ett helt nytt tankemönster och blev en företeelse som kunde förstås i ett begripligt mänskligt sammanhang. Detta påbörjade en småningom djupgående brytning med kataklysmiska och eskatologiska krigsfilosofier.

Liknande tänkesätt som Vicos präglade von Herders inflytelserika arbeten. Han hävdade att det i historieforskningen var nödvändigt att bedöma mänskliga handlingar och ”framsteg” eller ”bakslag” i utvecklingen från en utgångspunkt som i grunden tog hänsyn

till ”tid, plats och nationell karaktär”, dvs den kulturella miljön och de oundvikliga begränsningar som sattes av den historiska situationen och omständigheterna kring den. Det var enligt von Herder helt meningslöst att uppfatta vad människorna gjort i gången tid som att dessa handlingar var yttringar av en över tiden oföränderlig mänsklig medvetenhet, eller som om de kunde förklaras genom hänvisningar till abstrakta allmängiltiga lagar vilka skulle kunna vara giltiga för alla människor, på alla platser och i alla tider. Att göra så var enligt honom att begå ett stort misstag, nämligen misstaget att inte inse den komplexa och vittomfattande påverkan som alltid äger rum på människor i olika samhällen som hör till olika tidsepoker, en påverkan som subtielt men ändå oundvikligt bestämmer de då typiska sätten att bete sig och – inte minst – uttrycka sig.

Hos von Herder fick begreppet ”införling”, eller ”inlevelse”, en viktig innebörd och som därefter fortsatt spelat en stor roll i historieforskningen, inte minst senare genom den tidigare nämnde engelsmannen Collingwood. Det krävdes, enligt von Herder, att historikern kunde föreställa sig den förflutna tiden med en sådan inlevelse att den hos honom också mentalt tänktes kunna motsvara och upplevas som den förflutna tidens verklighet.

I samband med dessa tankar hos von Herder började man också inse att språkets utveckling innebar kraftiga förändringar över tiden, så att ord inte hade samma innebörd som de haft i ett tidigare skede, och att uttryckssätt undergick betydelseförskjutningar med ofta kraftig påverkan på tolkning av äldre skildringar och dokument. Inte minst viktigt var det därför att studera språk och språkanvändning i gången tid för att inte begå misstaget att tolka språket med nutida tankemässiga och begreppsliga innebörder av ord och uttryck.

Denna delvis ”moderna” men spekulativt inriktade och på många punkter idealistiska historiefilosofi fick sedermera en extra ”idealisk” prägel hos Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), som i en association mellan tidsmässiga förlopp, mänskliga förhållningssätt och logiska implikationer förde fram tanken att själva de viktiga mänskliga föreställningarna eller idéerna utgjorde de dynamiska krafterna i historien. Denna tanke drevs hos Fichte till en fullt utvecklad ”absolut idealism”, i vilken de båda världarna, den mänskliga idévärlden och den naturliga yttre materiella världen, identifierades som densamma. Detta tänkesätt förebådade Hegels stora idealistiska filosofiska systembygge.

Vissa av de idéer som Vico och von Herder förde fram kan idag tyckas intressanta och inte helt orimliga. Men det är då lätt att (med tillämpning av just deras tankar!) glömma bort att på deras tid var det alls inte så. Den långsamma framväxten av ett förhållningssätt till historien och synen på kriget i historien som innebär en insikt och medvetenhet om begreppet tidsförståelse, något som brukar kallas historisk insikt eller historisk medvetenhet, är trots allt en relativt sen företeelse som med kraft gjorde sig gällande först senare på 1800-talet.

Det var nämligen, i motsats till Vico och von Herder, tankarna under upplysningstiden och tiden därefter som i hög grad kom att präglade 1700-talets och det tidiga 1800-talets sätt att se på inte enbart historia utan samhällsvetenskaperna i stort och däri inte minst människornas, folkens, samhällenas och nationernas kontakter och relationer. Filosofierna om kriget kom därför i hög grad att påverkas av de föreställningar som gav upphov till och spreds under och efter franska revolutionen.

Tiden för religiös och metafysisk spekulering vad gällde det mänskliga livet ansågs av upplysningstänkarna ha nått sitt slut. Det

var både nödvändigt och möjligt att bygga på de hårda data som observerade fakta innebar, liksom kontrollerade erfarenhetstolkningar. Sådana metoder skulle rädda samhällsvetenskaperna från deras rådande tillstånd av spekulering, okunskap, ovisshet och primitiv vidskepelse.

Det stora projektet var att söka komma fram till grunderna för en vetenskaplig syn också på alla samhällsvetenskaper, grunder som byggde på principiellt samma hållning som naturvetenskaperna. Det skulle vara möjligt att bygga upp en heltäckande vetenskap om människan och hennes sociala liv, en vetenskap som inte enbart skulle tjäna syftet att förklara historiens dittillsvarande konfliktfyllda förlopp. Den skulle också ge grunderna till att faktiskt kunna förutsäga de väsentliga dragen i framtidens utveckling och underlätta främjandet av sociala och kulturella framsteg. Dessa metoder skulle ge människorna de nödvändiga verktygen för att, i likhet med naturvetenskaperna, kunna göra förutsägelser och därför, åtminstone i viss utsträckning, kunna kontrollera människans egen framtid. Metoderna skulle således inrymma empirisk undersökning, hypotesprövning och teoribygge som kunde mynna ut i lagar med prediktionsvärde och förklaringsvärde, liknande dem som förekom inom t ex fysik och kemi. Inte minst mekanikens idealt ”exakta sätt” att beskriva och förklara orsakssamband fascinerade upplysningstidens tänkare.

Detta synsätt drevs med stor emfas, man kan nästan tala om besatthet, under en viss tid. Sådana tankar blommade långt senare ut, delvis i annan gestalt men fullt tydligt, i marxismen och den s k ”vetenskapliga socialismen”. Ur sådana filosofier framträdde marxism-leninismens anspråk på att kunna utveckla en helt igenom vetenskaplig hållning till människans samhällsutveckling och däri också en helt ”korrekt” krigs- och

militärvetenskap, som uppfattades som en helt integrerad del av den vetenskapliga socialismen.

Föreställningen om att kunna skapa en universellt giltig, social och historisk vetenskap kom nämligen småningom, under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, att kopplas till flera radikala tänkare. Auguste Comte, John Stuart Mill, Karl Marx och Friedrich Engels kom alla (men från vitt skilda utgångspunkter) att knytas till uppfattningen att utnyttjandet av naturvetenskapliga metoder i studiet av människan, hennes samhällen och samhällenas konflikter var en både realistisk och nödvändig väg att gå.

Comtes grundläggande tanke var att kunskap och vetenskap måste utgå från det för människan givna, d v s ska utgå från beskrivning och metodiskt återgivande av fakta givna i erfarenheten och inte från idealism och metafysisk spekulering. Detta synsätt lade grunden till positivismen och sedermera till den modernistiskt inriktade filosofin och är alltså på många punkter grundläggande förhållningssätt inom de flesta vetenskapliga metoder.

En av de inom historiefilosofin mest framträdande positivistiska efterföljarna till Comte var fransmannen Hippolyte Taine (1828–1893). Han ville med en mycket sträng deterministiskt inriktad systematik visa att alla mänskliga ”verk”, konstverk, litteratur lika väl som historiska händelser såsom krig och militära slag som styrdes av individer, var produkter av ”la race”, ”le milieu” och ”le moment”. Med dessa nyckelbegrepp som speglade upphovsmannens eller aktörens medfödda anlag och personlighet, bakomliggande geografiska, sociala och politiska förhållanden samt slutligen den vid tillfället givna historiska situationen, ansåg Taine att det var möjligt att med stor tillförlitlighet förklara historiska förlopp.

Uppfattningen om historiens karaktär fick dock hos vissa grupper av tänkare en annorlunda inriktning och en utformning med en tydlig innebörd av att historien speglade ett hos människan som släkte givet eller nödvändigt moraliskt och kulturellt framskridande. Historiefilosofin kom därför under en lång tid i hög grad att handla om upptäckten eller blottläggandet av ett stort underliggande system, nämligen det mänskliga framåtskridandet. Det sågs antingen (i kristna termer) som ett andligt allt djupare mognande enligt Guds vilja och ”plan” för mänskligheten, eller (i sekulära termer) som en successivt fördjupad och vidgad vetenskapligt given kunskapsgrund, något som måste leda till ett alltmer förnuftigt och rationellt förhållningssätt hos det mänskliga släktet. Det senare tankemönstret fick småningom ett särskilt djup hos Immanuel Kant (1724–1804). Hos Kant fick denna tanke ett kraftigt genomslag i hans – numera återigen – mycket lästa avhandling om *Den eviga freden*.

Men von Herders och Fichtes likartade historiefilosofiska tankar om det mänskliga framåtskridandet fann sin mest utvecklade, idealistiskt inriktade, syntes hos Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). För honom hade historien, och de i den ingående konflikterna och krigen, ett tydligt mönster, t o m en plan. Denna plan var hos honom den, över en mycket lång tidsrymd, fortskridande moraliska utvecklingen hos människan sedd som ett universellt, sammanhållet släkte.

För Hegel, som ända in i vår tid utövade ett starkt inflytande på föreställningarna om historia, blev historiefilosofin därför detsamma som hela världshistorien i sig sedd som ett gigantiskt ideellt förlopp. Han såg det gradvisa förverkligandet av den mänskliga friheten som ett av de mest framträdande dragen i historien, även om slaveri, tyranni, krig och lidande var nödvändiga stadier i den mänskliga historiens process. Denna

process sågs som människans moraliska utveckling, ett fortskridande genom samtidig utveckling av idéer och föreställningar som småningom, i dialektiska former, nådde allt högre andliga nivåer, och småningom skulle nå en sådan gestaltning att den benämndes ”världsanden”.

Även krigen ingick således i denna moraliska utveckling av människan och sågs t o m ibland som en form av ”etiska reningsbad” i utvecklingen. Dessa eskatologiska element i Hegels filosofi liksom föreställningen om det ”nödvändiga” kriget hade länge en djupgående inverkan på uppfattningarna om krigens natur och fick inverkan också på olika politiska ideologier (främst i nazismen, men också – genom vänsterhegelianismen – i marxism-leninismen).

Historiens förlopp kan alltså, enligt spekulativt och idealistiskt synsätt, ses som betingat av en urskiljbar och bestämd typ av orsaker vilka tar överhanden och bestämmer förloppet över andra mindre betydelsefulla orsaker. Dessa typer av historieteori knyter an till idealistiska förhållningssätt och till oftast mycket långa skeenden i historien. Historiens förlopp ses enligt detta synsätt som beroende av sådana andliga krafter som Ödet och Gud eller av grundläggande materiella fysiska krafter i naturen och världsalltet. Diskussionen inriktades på att söka förklara historiens ändamål, folks och nationers bestämmelse eller ”slutmål”, eller förklara historiens förlopp inom ramen för skeenden som hämtar liknelser knutna t ex till sådana föreställningar som jämför kulturer eller nationer med människans eller växters liv med motsvarande terminologi vad gäller uppkomst (”ungdom”), blomstringstid (”mognad”), nedgång (”ålderdom”) och fall (”död”).

Det äldre av dessa synsätt, ofta betecknad som idealistiskt, söker finna och isolera dessa bestämda orsaker till historiens förlopp i

högre krafter av andlig natur (Gud, Ödet), eller i strukturer som liknar den övriga naturens cykler. Nazisternas föreställningar om det germanska tusenårsriket anknyter till en sådan idévärld.

Numera ses denna äldre gren av idealistisk och spekulativ filosofi, i vart fall av de flesta som sysslar kritiskt och analytiskt med historia, som helt omöjlig att bygga någon seriös kunskap på, men Hegels analyser och beskrivningar av olika idéers bakgrund och utveckling utgör alltså intressant läsning.

Den äldre spekulativa och idealistiska tanken har emellertid spelat och spelar alltså en viktig roll i historiesynen hos många tänkare, inte minst inom kristen idétradition, inom vilken många historiker har haft svårt att frigöra sig från eskatologiska inslag i tänkandet, eftersom Gud då måste tänkas bort från inverkan på vad som sker.

Den yngre traditionen av idealistisk historie- och krigsfilosofi har direkt anknytning till utvecklingen av marxistisk filosofi under senare delen av 1800-talet. Med Marx och Engels framträdde nämligen en helt ny typ av idealistisk historiefilosofi, den så kallade historiska materialismen. Den finner historiens förlopp bestämt av endast en tydligt framträdande faktor, nämligen materiens sätt att vara och utveckla sig.

De omvandlade radikalt Hegels "världande" från andlighet till materia och knöt istället människans utveckling till konkreta renodlat fysiska, materiella faktorer. Främst gällde detta människan som fysisk varelse och hennes interaktion med de fysiska arbetsredskapen, vilka skapade de viktiga produktivkrafterna och produktionsförutsättningarna på vilka i sin tur klasserna, tänkandet och samhällsinstitutionerna vilade. Det var enligt marxismen dessa fysiskt-ekonomiska krafter som fullständigt bestämde det historiska förloppet och därmed också

det nödvändiga, ofrånkomliga och därför oftast våldsamma och krigiska förloppet mellan samhällsklasserna inom staterna, och mellan kapitalismen och socialismen också på det globala planet.

Den historiska materialismen måste dock (för att få fullständighet och följdriktighet i hela sin teori, eller snarare sin dogm) göra en, starkt omdiskuterad, koppling mellan ett naturvetenskapligt orienterat materiebegrepp och människan som fysisk varelse uppbyggd av materia som också fullständigt gestaltar hennes mentala liv. Den rent materiella determinismen inom fysiken och kemin blev hos marxismen därför en biologisk determinism och småningom, byggt på detta "vetenskapligt korrekta" tankemönster, en social determinism som gjorde historiens förlopp "nödvändigt".

Är denna koppling mellan materia till biologi till människa och till sociologi relevant och korrekt tolkad blir människan med nödvändighet – även i sin samhälleliga sociala struktur och utveckling – underkastad samma oundvikliga lagar som generellt gäller för materien i universum. Studiet av henne blir därmed rent naturvetenskapligt (dvs det socialvetenskapliga ses i grunden helt i ett biologiskt-fysiologiskt perspektiv). Människans utveckling styrs och påverkas av hennes interaktion med människorna runt omkring i en biologisk-social struktur och med den omgivande fysiska naturen i övrigt på ett sätt som principiellt måste uppfattas som "nödvändigt" och därmed oundvikligt. Från krigsfilosofisk synpunkt blir därmed kriget nödvändigt under vissa skeden i den materiella dialektiska utvecklingen.

Någon principiell skillnad mellan nomotetiskt/mekanistiskt och idiografiskt/vitalistiskt sätt att se på företeelser finns därför inte hos den historiska materialismen, som avvisar varje form av idealism eller "oförklarlig" vitalism. Marxism-leninismen hävdade t ex

med bestämdhet att det i princip överhuvudtaget inte kan finnas något ”oförklarligt” i naturen, däri inbegripet människan.²¹

Som bekant lånade Marx väsentliga drag i sin historiesyn från Hegel, även om han radikalt omvandlade historiens andliga drivkraft, en faktor som var fundamental hos Hegel, till en renodlat materialistisk kraft. Detta synsätt har haft en fortgående kraftig inverkan på historiefilosofin och krigsfilosofin under en lång följd av år och var naturligtvis påbudet och allenarådande synsätt i alla länder med marxist-leninistiskt styre. I dessa stater sågs länge kriget mot kapitalismen som ödesbestämt och ett ”nödvändigt” led i historiens utveckling.

Två särskilt framträdande och – måste väl tilläggas – starkt motstridande, orsakstyper har alltså framträtt inom den idealistiska historiesynens ram. Båda dessa typer av idealistisk historieteori har nämligen bestämda föreställningar – dock radikalt olika – om ändamålet med hela historien.

Sådana ”ändamål”, vilka i den idealistiska traditionen nära anknyter till äldre eskatologiska föreställningar, kan vara att historien strävar mot en oftast våldsam avslutning, där allt kan återuppstå och börja på nytt (oerhört långa cykliska förlopp), att allt strävar mot en slutlig gudomlig lösning (den kristna eskatologin), att allt fortskrider under inflytande av metafysiska krafter mot ständigt förfinade andliga och kulturella former (hos Hegel) o s v. Kriget ingår ofta som nödvändiga element i denna fortskridande process.

Inom den vänsterhegelianska marxistiska filosofin tänks människans historiska utveckling fortgå, under nödvändigt återkommande revolutioner och krig som riktar sig mot äldre samhällsstrukturer, till ett slutligt konfliktfritt och idealt rättvist samhälle (kommunismens samhälle) som är historiens slutmål. Det är enligt marxismen alltså endast ”materien” i

dess olika utvecklingsformer (inklusive människan som här uppfattas som ”materia”) som med nödvändighet bestämmer historiens förlopp. Detta förlopp har ett slutmål som är allas lycka i kommunismens slutstadium. Varför den dialektiska processen här plötsligt avstannar är dock höljt i dunkel, eftersom materiens sätt att vara, enligt marxistisk grundfilosofi (dess dialektik), innebär ständig förändring och kamp mellan dess inneboende motsatser.

Den våldsamma revolutionen var i denna filosofi ”nödvändig” under vissa faser i det mänskliga samhällets historiska utveckling och kriget mellan socialistiska och kapitalistiska stater ansågs på motsvarande sätt vara ”nödvändiga” under vissa skeden i det världshistoriska förloppet, något som i kärnvapenåldern gjorde sovjetideologin utomordentligt farlig. Först Sovjetledaren Nikita Chrusjtjov förefaller i slutet av 1950-talet ha insett att ett fullskaligt kärnvapenkrig inte med nödvändighet skulle leda till socialismens seger.

Spekulativt och idealistiskt lagda historieteoretiker, liksom den marxistiskt orienterade ideologin, har således sökt ge svar på stora frågor, sådana som innebörden av eller det möjliga syftet med den historiska processen, de samhälleliga konflikternas och krigens roll i den och de faktorer som fundamentalt ligger bakom historiska förlopp och förändringar. I sitt arbete har de ofta inspirerats av övertygelsen att historien väcker övergripande mänskliga existentiella frågeställningar som sträcker sig långt över de oftast begränsade överblickar inom vars ramar den ”vanlige” historikern arbetar.

Dessa övergripande frågeställningar rör de hos människan återkommande behoven av att intellektuellt eller moraliskt tillfredsställande skapa ett helhetsperspektiv på det mänskliga förflutna och människans framtid. Idag har sådana förhållningssätt till histo-

riens förlopp inte många företrädare bland vetenskapligt verksamma historiker.

Önskan att i idealistisk anda finna vittomfattande mönster och sammansatta kulturella likformigheter har dock fortsatt att göra sig gällande inom synen på historien. Stort upplagda idealistiska historieskildringar, nota bene utanför marxismens ramar, upphörde dock i stort sett i början av 1900-talet. Oswald Spengler och Arnold Toynbee genomförde de sannolikt sista större historiestudierna med en idealistisk filosofisk bakgrund som grundtema, inte minst med tanke på den successivt växande kritiken, från såväl historiefilosofier som historieforskare, mot systembyggare av denna karaktär inom historiefilosofin.²²

Att tanken på att finna långsiktigt och övergripande bärande element i historien, som det går att bygga stort upplagda studier på, inte upphört att intressera och präglade historieskrivningen är dock Paul Kennedys *The Rise and Fall of the Great Powers* 1988 ett exempel på.²³ Han söker i detta verk, på icke-idealistisk grund, finna strukturer och därmed förklaringshypoteser till historiska förlopp i den samtidiga interaktionen mellan ekonomi (sett i vid bemärkelse som staters befolkningsmässiga och produktionsmässiga relativa styrka) och strategi (sett också här i vid bemärkelse som staternas långsiktiga politiska och ofta med militära medel omsatta ambitioner).

Den politiska krigsfilosofin

Ett tredje sätt att uppfatta filosofier om krig, förutom de tidigare berörda kataklysmiska och eskatologiska krigsfilosofierna, vilka båda anknyter till idealistisk historiefilosofi, är att särskilja en grupp av åsikter som främst ser kriget som en del av en härskares eller stats ”rationella” politik. Den skulle kunna benämnas den politiska krigsfilosofin. Den

kan naturligtvis i viss mån förenas med eskatologiska grundföreställningar. Anser t ex en härskare att han står i en viss krafts ställning för att tjäna ett högre mänskligt existentiellt ändamål kan kriget självfallet ses som ett rationellt instrument för att åstadkomma detta högre syfte.

Inom denna tanketradition av krigsfilosofin är en sådan tidig tänkare som Niccoló Machiavelli (1469–1527) och senare Carl von Clausewitz (1780–1831) framträdande. Kriget ses här som ett rationellt instrument för att vinna olika lång- eller kortsiktiga fördelar för en furste och – för von Clausewitz senare – en stat. Machiavellis två viktigaste arbeten *Il Principe* (”Fursten”) och *Arte della guerra* (”Krigskonsten”) måste läsas som en enhetlig filosofi om staten, fursten och dennes maktmedel för att bevara och utveckla staten.

Statsbegreppet har stor betydelse i den politiska krigsfilosofin. Det var nämligen under senmedeltiden och renässansen som dess framväxt fick en fastare prägel i hela Europa. Det är också viktigt att sätta in Machiavelli (liksom filosoferna William av Occham och Marsilius av Padua) i den tid då slutskedet av frigörelsen från påvemakten ägde rum och den starka furstestaten växte fram. Marsilius av Padua hävdade under denna frigörelseprocess, med stöd bl a av William av Occhams filosofi, att den stora faran för Europa låg i den katolska kyrkans och påvens maktanspråk över de världsliga furstendömena och furstarna. Han varnade för att detta maktanspråk skulle komma att leda till långvariga och blodiga krig i Europa, och fick tyvärr småningom rätt när trettioåriga kriget bröt ut.

Efter romarrikets fall hade nämligen begreppet stat förlorat mycket av den tydliga stadga som det romerska starka statsbegreppet skänkt dess styrelse och territorium. Under senmedeltiden och renässansen växte

emellertid fram ett nytt statsbegrepp med en delvis annan prägel. Staterna leddes av en furste med en småningom mycket stark maktställning som ofta kom att likställas med envælde. Under honom lydde vasaller och småfurstar och det ekonomiska och militära livet (riddarväsendet) präglades av feodalsamhällets starka hierarkier. Dessa furstestater befann sig i en mer eller mindre ständig konflikt med varandra.

Machiavellis synsätt präglades påtagligt av en kylig kalkylering i alla frågor som gällde furstens sätt att handskas med interna och externa problem. Tydligt uttalad i hans sätt att se på kriget var därför att det var ett instrument för en politisk enväldshärskare, fursten, vars makt var oinskränkt över det territorium inom vars ramar hans furstestat byggdes och som han rådde över.

Kriget sågs av Machiavelli också som ett både nödvändigt och naturligt inslag i det mönster av relationer, diplomati och konflikter som präglade furstestaternas Europa på hans tid. Det gällde endast att skapa en så bred koalitionsbas som möjligt och rationella former för att finansiera krigen innan man gick in i dem med det uttalade syftet att vinna olika territoriella, politiska och ekonomiska fördelar.

För att inte fursten skulle bli beroende av andra vad gällde militär styrka (t ex i form av legosoldater eller alliansbindningar med en annan furste) framförde Machiavelli med stor emfas kravet på allmän soldatutbildning för alla unga män i furstestaten och planlagd omfattande förmåga att mobilisera alla furstestatens resurser, m a o en sorts tidig ”totalförsvarstanke”. Machiavelli hämtade dock i stor utsträckning sina tankar från den romerska republiken under antiken och sökte applicera dem på den feodala strukturen som rådde under senmedeltiden och renässansen.

Vår nutida föreställning om staten, nationalstaten, är en uppfattning som efter senmedeltidens och renässansens häftiga strider mellan påven och furstarna om den världsliga maktens herravälde småningom mynnade ut i en mer fast begreppsbyggnad efter de omfattande religionskrigen på 1600-talet. Westfaliska freden ledde nämligen till en påtaglig upplösning av de små furstehusens makt, en samtidig söndervittring av feodalsamhällets samhällsformer och ett erkännande av staten som grundform för samhällsbyggnaderna. Staten skulle erkännas som den legitima formen för makt över ett territorium och staternas gränser skulle respekteras av de omgivande staterna. Statens makt över sitt territorium och medborgarna där blev i princip oinskränkt. Härigenom fick de viktiga begreppen suveränitet och integritet i folkrätten sin grund.

Föreställningarna om kungens oinskränkta makt över sin stats territorium fick dock vidkännas kritik och inskränkningar. Främst gällde det uppfattningarna om rätten för befolkningen att göra uppror och avsätta en kung som orättfärdigt och långtgående kränkte invånarnas rättigheter. Uppfattningen om att det fanns sådana rättigheter givna av naturen (Gud) uppstod tidigt och manifesterades på flera sätt i olika stater, t ex i form av Magna Charta i England.

Det är denna föreställning om staten och fursten som i hög grad präglar von Clausewitz sätt att angripa problemet med kriget som mänsklig företeelse. Få om ens någon tänkare före honom har gjort en så genomarbetad teoretisk studie av kriget som filosofisk och politisk företeelse som von Clausewitz i början av 1800-talet. Hans stora verk *Om kriget* från 1832 har, från dessa utgångspunkter, haft en djupgående inverkan på europeiskt (sedermera också såväl sovjetiskt som amerikanskt) politiskt och militärt tänkande. Hans inverkan har varit så kraftig att

det varit svårt att urskilja också de andra filosofierna om kriget. För att förstå hans filosofi om kriget är det dock nödvändigt att först säga något om hans tillvägagångssätt vad gäller den analytiska grunden för att avhandla själva ämnet.

Alltsedan Platon och Aristoteles tid var den västeuropeiska filosofiska epistemologiska traditionen bunden av föreställningen om att filosofins undersökning av olika företeelser och fenomen syftade till att finna dess egentliga "väsen" eller dess "genuina ursprung", mer än dess tillfälliga sätt att visa sig i olika varierande och övergående skepnader. För von Clausewitz, som var fången i detta synsätt, var det således naturligt att börja med en undersökning av krigets "egentliga natur" dess "väsen" eller "substans" enligt Aristoteles begreppsstruktur, (med Platons terminologi "krigets idé"), där det avklätts icke-väsentliga och för varje tid bundna historiska (t ex vapentechniska) former. Dessa växlande former, med Aristoteles terminologi sk "accidenser", ändrade dock inte själva företeelsens "väsen" eller dess "idé".²⁴

Den politiska krigsfilosofin i von Clausewitz tappning byggs således upp genom att han först söker karakterisera kriget som företeelse i dess abstrakta, "ideala" form. I hans karakteristik av "krigets idé" (eller dess egentliga "väsen") är kriget ett rationellt instrument för en stats nationella politik, d v s samma grundläggande tanke som hos Machiavelli.

Det är alltså den, efter 1600-talets religionskrig, allt fastare föreställningen om staten som den grundläggande enheten i samhällenas förhållanden sinsemellan som är von Clausewitz grundsten. Staten sågs enligt denna tanketradition hos von Clausewitz som en över tiden levande entitet, med väl definierade strävanden och utrustad med intelligens och kompetens att söka och undersöka medel för att förverkliga dessa strä-

vanden. Staten var, sedan påvens universella maktanspråk tillbakavisats efter trettioåriga kriget, helt suverän och erkände inte någon auktoritet över sig själv.

Statens vilja fanns manifesterad hos endast en individ, härskaren, kungen eller fursten. Bland statens mål sågs strävan till ökande makt, även på bekostnad av andra, som naturlig. Detta sätt att uppfatta staten och kungen medförde bl a att staternas intressen, med bortseende från tillfälliga och ytliga samverkansformer, i princip alltid var i konflikt med varandra. Intressekonflikter mellan två stater måste därför typiskt sett lösas med att den ena staten påtvingade den andra sin vilja, något som innebar att krig var en normal fas i utvecklingen av staternas inbördes relationer. Också i detta avseende är likheterna med Machiavelli påtagliga i von Clausewitz grundföreställning.

I detta tänkande finns således inte (vilket Kant sökt hävda) rum för en internationell organisation som med stöd av en internationell normbildning binder staternas relationer med varandra och i princip förbjuder krig som ett medel i statens ambitioner att vidga sin makt och endast godtar krig som ett medel att försvara sig.

Ett krig mot en annan stat med konkurrerande viktiga intressen skulle istället, i von Clausewitz tänkande om krigets grundform, m a o startas på rationella grunder, d v s med avseende på en objektiv bedömning av rimlig risk i förhållande till definierade vinster. Angreppskrig sågs således inte alls som moraliskt klandervärt i denna kalkyl med mål och medel, men alla faktorer på både kort och lång sikt måste självfallet vägas in i värderingen av militära möjligheter och risker med ett sådant tillvägagångssätt, liksom för- och nackdelar för nationen i olika avseenden.

Kriget skulle också när det startats utkämpas instrumentellt, d v s för att nå ett

visst tydligt definierat politiskt mål. Strategi, operationer och taktik skulle styras mot detta syfte som var krigsmålet, och det var en avgörande militär seger (i det ”ideala kriget” ett förintelseslag) över motståndarens stridskrafter som säkerställde detta krigsmål.²⁵ Återhållsamhet i krigföringen av principiella moraliska skäl var inte förenligt med denna instrumentella syn på kriget som ett medel för att uppnå övergripande nationella mål. Däremot kunde det vara nödvändigt att iakttå moraliska regler och återhållsamhet i krigföringen av helt andra praktiska, tidsbundna skäl, t ex p g a de kontraproduktiva effekter det kunde medföra i form av åtgärder som kunde förväntas från fiendesidan etc.

Eftersom kriget skulle startas för syften som tjänade en nationalstat krävdes också att nationalstatens alla resurser kunde mobiliseras för att tjäna det militära syftet. Det innebar att alla vapenföra måste utnyttjas, att all produktion som inte absolut behövdes för annat livsuppehälle, måste nyttjas för krigets behov o s v. Också detta sätt att tänka, i ”totalförsvarstermer”, återfinns hos Machiavelli.

Von Clausewitz formulerade därefter, på basis av denna syn på staten och sin beskrivning av krigets egentliga ”väsen” eller ”substans” (dess abstrakta natur), sin kända definition av kriget. ”Krig är en våldshandling vars avsikt är att tvinga vår motståndare att fullfölja vår vilja.”

Detta är i sammanfattad, filosofiskt utförd, form von Clausewitz’ beskrivning av kriget som ideal företeelse. Han var självfallet medveten om att krig i verkliga livet sällan syftade till, startades, utkämpades, förlorades eller vanns på det abstrakta sätt som han här beskrev det, eller ens alltid var krig mellan nationalstater. Hans sätt att börja sin undersökning av krigets natur hänger, som nämnts, samman med den filosofiska metod och den tanketradition han var fostrad i.

Sedan von Clausewitz beskrivit krigets egentliga ”väsen” övergår han nämligen till att klargöra att denna skillnad mellan verkliga krig och den abstrakta tankemodellen, innebär att många svårgräpbara frågor måste föras in i bilden. Han kallar dem, under en samlingsbetäckning, för ”friktioner” (ett intressant filosofiskt begrepp för att beskriva verkligheten!). Han pekar på att mobilisering av trupperna kan störas av många faktorer, att händelser inte styrs av strikt kausalitet utan också av slumpen, att mänskliga beslut inte är genomgående rationella utan också psykologiskt emotionella o s v.

Von Clausewitz hävdar dock att i och med att han tagit hänsyn till dessa ”friktioner”, som uppstår i det verkliga livet, har han lyckats göra en korrekt beskrivning av det verkligt förekommande kriget och således åstadkommit en logisk brygga mellan krigets natur som teori och den erfarenhet av kriget som praktik som människan (och inte minst von Clausewitz själv) besatt.

En jämförelse med andra filosofier om krig visar emellertid att Clausewitz ”realistiska teori” (från det abstrakta kriget till det verkliga krigets alla friktioner) endast kan ses som en av flera möjliga abstraktioner med utgångspunkt i en ideell teoretisk bas. En avgörande utgångspunkt som kan sättas i fråga, inte minst i vår tid, är t ex von Clausewitz föreställning om att aktörerna i krig alltid är nationalstater under en viss typ av organiserad politisk-militär ledning. Hans föreställning om att staterna konstant måste leva i latent eller pågående (naturnödvändiga?) konflikter med varandra torde idag inte accepteras på det ovedersägliga sätt som von Clausewitz uttryckte det. Framväxten av FN som en visserligen inte fullständig maktfaktor, men dock påtaglig spelare i staternas konflikter, kunde inte förutses av von Clausewitz och var främmande för hans tänkesätt om staten. En annan ny faktor

är naturligtvis den inverkan som massförstörelsevapnen innebär och som utgör en återhållande faktor så länge den dubbel-sidiga vedergällningsförmågan trovärdigt upprätthålls. Statsbegreppet som en nästan absolut företeelse har visat sig inrymma svåra problem om olika befolkningsgrupper med motstridande intressen ska rymmas inom samma stat, och avstyckningar av stater, vilket skedde efter första världskriget, visade sig ge upphov till svåra konflikter.

Till skillnad från kataklysmiska och eskatologiska krigsfilosofier ses den politiska krigsfilosofin som realistisk och rationell samt bunden till det mänskliga samhället och dess institutioner. Här finns ingen gudomlig eller demonisk magi eller förekommer några ”krafter” som inte styrs av mänsklig vilja. Den innebär att kriget uppfattas som att det är ett mänskligt, av förnuftet styrt, beteendemönster som tjänar en stats väsentliga intressen. I väsentliga avseenden är detta tankemönster alltså rådgivande.

Den folkrättslegalistiska krigsfilosofin

I det föregående har behandlats tre tidigare urskiljbara former av krigsfilosofi, den kataklysmiska, den eskatologiska och den politiska krigsfilosofin.

Här kan det vara lämpligt att avrunda diskussionen om krigsfilosofier och behandla den senaste formen av krigsfilosofi, den som vuxit fram inte minst tydligt efter andra världskriget. Den fjärde formen av krigsfilosofi, den folkrättslegalistiska, ser kriget som ett nödvändigt legitimt våld i vissa sammanhang (främst rätten till självförsvar) som dock måste bindas i legala ramar och endast får utnyttjas av världssamfundet eller av stater med mandat från världssamfundet och först sedan någon typ av ”brott” mot världssamfundets ordning konstaterats. Våldet ses

här som en form av sanktionerat militärt våld, bundet i FN:s legalistiska ramar för att förhindra och bekämpa brott mot den fredsordning som i denna filosofi ses som det övergripande målet och det ”normala” i staternas umgänge sinsemellan.

Efter första världskriget, och ännu mer uttalat efter det andra, stod det nämligen klart för allt fler av världens ledande politiker att staterna gemensamt måste bygga en fredsordning med olika spärrar mot kriget. Det var nämligen von Clausewitz acceptans av nationalstaternas ”rätt” till kriget som legitimt maktmedel som medfört att kriget i vår tid blivit alltmer svårhanterliga och okontrollerade, något som hänger samman med förstörelsekraften i de moderna vapnen och därmed krigens risker och konsekvenser för hela mänskligheten.

Den normativa frågan om rätten till våldsanvändning för en stat, sedd ensidigt från dess uppfattade politiska behov eller inför hot eller risker av olika slag, uppfattas numera som nödvändig att binda i ett internationellt regelverk. Frågan om hot eller risk är av en sådan natur att eventuell sanktion om våld bör ges till en eller flera stater, uppfattas som något som rättsligt sett bör förbehållas det samlade världssamfundets domvärjo, eftersom varje konflikt kan inrymma risker för världsfreden. Rätten till självförsvar vid överfall eller omedelbart och uppenbart hot, där världssamfundets beslut inte rimligen kan avvaktas, har dock setts som självklar.

Krig ses i detta synsätt inte som något obehagligt eller naturnödvändigt eller som ett maktpolitiskt instrument för staterna att spela med, men däremot som ett ofta mycket svårbemästrat socialt problem med ursprung i många olika typer av politiska konflikter, orättvisor, kulturellt burna föreställningar etc. Konflikter måste enligt nutida synsätt hanteras inom ramen för mänskliga institu-

tioner på olika nivåer i det internationella samfundet med olika resurser och politiskt sociala instrument, där militärt våld inte kan uteslutas som en åtgärd för att återställa lugn, skilja stridande parter åt och skapa förutsättningar för fred och demokratisk utveckling med rättvisa för medborgarna.

Det innebär att krigsfilosofin numera ses i en annan fokus än enbart den enskilda statens intressen, något som för von Clausewitz var helt otänkbart. Krigsfilosofin idag uppfattas av de flesta (dock uppenbarligen inte alla) inom den ram som världssamfundets rättsordning stipulerar och här är intressen som knyter sig till övergripande folkrättsliga och humanitära frågor mer framträdande och kanske avgörande än på von Clausewitz tid. Det handlar om att konflikter ska lösas genom förhandlingar, förhindra kränkningar mellan parter, genom försök att söka skapa tid och etablera mellanliggande politiska och militära ”buffertar” (t ex vapenvila och kontroll av efterlevnad genom oberoende observatörer) som gör att konflikter inte leder till eskalerande våldsanvändning, genom att skilja stridande parter åt, upprätta lagligt styre, skapa lugn och ordning genom polisinsatser, humanitärt bistånd etc och därigenom bevara freden.

För stormakterna är det dock tydligt att von Clausewitz filosofi alltjämt i många avseenden spelar en framträdande roll. Det var också tydligt att marxism-leninismens filosofi och von Clausewitz krigsfilosofi passade teoretiskt väl ihop och Sovjetunionens militära teorier byggde uppenbarligen i väsentliga avseenden på von Clausewitz grundtankar om krigsfilosofin. Men inte minst i USA finns fortfarande också ett påtagligt intresse för von Clausewitz (s k ”neoclausewitzians”). Det är alltså sannolikt att von Clausewitz idévärld idag alltjämt tjänar stormaktspolitikens intressen.

Krigsfilosofin idag är således alltjämt till väsentliga delar präglad av von Clausewitz’ grundläggande såväl realistiska som rationella förhållningssätt till företeelsen krig som sådan. Det skulle idag i modifierad form kunna sammanfattas som att militärt våld legalt måste kunna användas rationellt och instrumentellt när övriga krafter tjänat ut för att förhindra statsrättsligt övervåld, humanitär katastrof, återställa fred etc. Måste militärt våld användas ska det emellertid ske mot bakgrund av grundläggande folkrättsliga principer samt krigets syfte och ändamål klart definieras, och våldsanvändningen ska omgärdas av de olika restriktioner som krävs för att tjäna övergripande viktiga humanitära och andra folkrättsliga intressen. Sådana begränsningar var emellertid för von Clausewitz’ sätt att se på kriget anomalier.

Det innebär att filosofin om den militära våldsanvändningen i sig (teorin om hur militärt våld får och ska användas) kommit att undergå principiella förändringar över tiden, men alltjämt är kärnan i krigsfilosofiskt synsätt beroende av hur våld ska användas under olika betingelser för att uppnå bestämda politiska syften, och den är beroende av de medel och motmedel som är legitima och används vid militär strid. Det innebär att också uppbyggnad av militär styrka är ett lika viktigt militärvetenskapligt forskningsfält som tidigare. Vilka militära medel som är adekvata att bygga upp för legitim våldsanvändning inom ramen för gällande folkrätt, är den fråga som då träder i förgrunden.

Avslutning

Ett viktigt skäl till att fundera över krigsfilosofi har bäring på framtiden. Problemen med människans återkommande konflikter och krig ter sig numera nästan oöverstigliga på deras kraftiga socialt, ekonomiskt och

miljömässigt destruktiva effekter, liksom naturligtvis det omfattande och ofattbara enskilda mänskliga lidande de medför. Den vapentekniska utvecklingen har småningom kommit större krig med användning av massförstörelsevapen att innebära en existentiell fara för hela mänsklighetens överlevnad. För att med omdöme kunna hantera de problem som denna situation ställer människan inför är det nödvändigt att söka sätta sig in i de mekanismer som leder till krig och som styr krigens förlopp. Olika ”seriösa” filosofier och teorier om konflikternas och krigens roll i historien lämnar mycket olika eller motstridande svar på denna typ av frågor.

I de olika äldre filosofierna kan urskiljas yttringar som delvis blivit irrationella medan andra förefaller ha en märkbart seglivad tillvaro in i vår tid. Konflikter och krig är därför en mångfacetterad och svårgripbar företeelse, om vilken det kan struktureras olika filosofier och teorier beroende på vilken aspekt som står i fokus. En fördjupad filosofisk diskurs om krigets mer grundläggande natur och hur det uppfattas i olika kulturer kan leda till att frågans karaktär blir allvarligare hanterad av både vetenskapen och politiken.

Till skillnad från de flesta naturföreteelser kan människan själv göra något åt kriget, liksom utvecklingen av olika industriprodukter och den samhälleligt organiserade verksamheten. Föreställningar som människan har om det som hon själv skapar eller åstadkommer, t ex kriget, påverkas starkt av vad vi tänker, säger och skriver om dem, förutom självfallet vad vi faktiskt gör. Att acceptera eller förkasta ett visst grundläggande filosofiskt betraktelsesätt om kriget innebär därför sannolikt en påverkan på den roll kriget kommer att spela, särskilt om

det tänkesätt som accepteras får vid spridning. Frågan om huruvida krig kommer att fortsätta att leva med människan och hennes historia eller kan avlägsnas från hennes beteendemönster, avgörs av vad de viktiga opinionsbildarna i samhället och i världen tänker, säger och skriver om det, d v s vilka filosofier om krig som faktiskt blir rådande hos människan hos oss nu och i framtiden.

I vår tid är inte minst konfrontationen mellan västvärlden och det nya Ryssland av en sådan allvarlig karaktär att den behöver angripas från ett djupare perspektiv, och frågor ställas varför synsätten blir så konfrontatoriska och svårbemästrade. Även om politiker kan vara utsatta för mycket kraftiga hot utifrån och starkt politiskt tryck inifrån sina stater som driver fram beslut om militära våldsmedel, bör också en djupare insikt finnas om att kriget är ett medel som, en gång startat, kan få förlopp och följdverkningar som inte är överblickbara.

Kriget som ett, till synes, rationellt medel för en stat måste därför diskuteras från olika både vetenskapliga och filosofiska utgångspunkter för att klargöra vari det rationellt har sin utgångspunkt och hur långt rationaliteten kan drivas. I massförstörelsevapnens tidevarv blir frågan om rationalitet i våldsanvändning ställd på sin spets. Ömsesidig garanterad förstörelse är den yttersta rationalitet som kärnvapenbalansen vilar på och den är precis så bräcklig som det mänskliga omdömet sträcker sig hos ledarna för kärnvapenmakterna.²⁶

Författaren är f d generaldirektör, tidigare ledamot av riksdagen och ledamot av KKrVA.

Noter

1. En föregångare med en stort upplagd studie med denna inriktning är Hans Delbrück med *Geschichte der Kriegskunst* i 7 volymer (!), Verlag von Georg Stilke, Berlin 1900–1920.
2. Se Hempel, Carl Gustaf (1905–1997): *Philosophy of Natural Science*, Prentice Hall, New York 1966. ”Covering-law-model” står för tanken att en händelse eller företeelse kan ges en vetenskaplig förklaring, antingen som en direkt följd eller som en statistisk sannolikhet, om den kan inrymmas i en lag som gäller i naturen. Dvs händelsen eller företeelsen tänks kunna förklaras om den kan härledas från den antagna lagen och vissa angivna förutsättningar. Enligt Hempel gäller modellen också som arbetsmetod även inom humanistiska samhällsvetenskaper som t ex historia.
3. Distinktionen gjordes ursprungligen av den tyske historikern Wilhelm Windelband (1848–1915), men har återkommit som ett filosofiskt problem i många diskussioner därefter, t ex så sent som av den finske filosofen Georg Henrik von Wright i slutet av 1900-talet, som synes dela Windelbands uppfattning.
4. Robin Georg Collingwood (1889–1943). Han hävdade att för att förstå ett historiskt förlopp var det nödvändigt att sätta sig in i de viktiga aktörernas – beslutsfattarnas – uppfattning, sådana förhållandena och situationen tedde sig för dem, något som krävde en ”empathic identification with the historical subject” och en ”reliving of the deliberation that must then have ensued”, något som ofta brukar benämnas ”reenactment”.
5. Se John Keegans hänvisning i första kapitlet till sin bok *The Face of Battle*, The Folio Society, London 1976, där han refererar till överstelöjtnant A H Burne som med ”inherent military probability” avsåg ett försök att lösa ett militärhistoriskt problem genom en bedömning av vad en väl utbildad officer skulle ha gjort under motsvarande omständigheter.
6. Se Marsilius av Padua (1275–1342) och hans stora verk *Defensor Pacis*, Columbia University Press, New York 2001 (på svenska, *Till försvar för freden*) där han går till angrepp på påvens anspråk på att också vara härskare över den världsliga regimen. Marsilius ansåg att dessa anspråk skulle leda till många och långa konflikter och dra in stora delar av den kända världen i krig. Då han på logiska grunder ansåg att påven måste uppge sina anspråk kom han att fördömas skarpt av den katolska kyrkan och blev tvungen att fly. Tillsammans med den kände brittiske filosofen William av Ockham (1285–1349), som också blev tvungen att fly p g a sina påstått kätterska åsikter, bildade Marsilius under beskydd av kungen av Bayern en ”thinktank” som under flera år ägnade sig åt att bekämpa påveväldet.
7. Se Niccolo Machiavelli (1469–1527) och hans båda verk *Il Principe* och *Lärte della guerra*.
8. Se Immanuel Kant (1724–1804) och hans verk *Zum Ewigen Frieden* från 1795.
9. Se Carl von Clausewitz (1780–1831) och hans militärteoretiska verk *Vom Kriege*, svensk översättning *Om kriget*, Bonniers, Stockholm 1991.
10. En utmärkt sammanfattning av Marx och Engels militära tänkande, i vilket en hel del krigsfilosofi också ingår, kan återfinnas i Sigmund Neumanns bidrag i kap 7 i *Makers of Modern Strategy*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1948.
11. Kung Fu tse (ca 552 f kr – 479 f kr) och *Analekterna* (Lun yü) finns utgivna i Penguin Classics, The Chaucer Press Ltd, Suffolk 1979 och Sun Tzu (sannolikt 500-talet f kr), *The Art of War*, The Folio Society, London 2007. Mao Tse-tung: *Militärteoretiska skrifter* finns utgivna på Cavefors förlag, Uddevalla 1965.
12. En intressant uppsats som belyser tillämpningen av dessa begrepp och doktriner på ett modernt krig finns i *Irakkriget. Perspektiv på politik och krigföring*, Forsvarshögskolan (red), Stockholm 2004. Se särskilt kap 7, ”Från Hugo Grotius till George Bush. Kriget och folkrätten” av Ove Bring och Per Boström.
13. Se Gallie, Walter Bryce (1912–1998): *Philosophers on Peace and War*, Cambridge University Press, Cambridge 1978.
14. När jag här talar om historievetenskap är det naturligtvis lika relevant för ämnet krigshistorievetenskap, eller militärhistorievetenskap.

15. Människans äldsta förflutna från övergång mellan apor och människor till framväxten av de första fasta bosättningarna och utvecklingen av de stora antika kulturerna är ingående skildrat i Scarre, Chris (red): *The Human Past*, third edition, Thames&Hudson, London 2013. Här återges flera olika teorier med antropologiskt fokus på framväxten av den krigiska kulturen. En intressant skildring med sådant fokus är också Ardrey, Robert: *Kampen för eget område*, Bonniers, Stockholm 1968.
16. För en omfattande historisk skildring av det mänskliga våldet genom historien hänvisas främst till den nyligen utgivna studien av Pinker, Steven: *The Better Angels of Our Nature. A History of Violence and Humanity*, Penguin Books, London 2011.
17. En sådan frågeställning skulle lämpa sig väl för en komparativ studie i arkaiska folkrättsföreställningar!
18. Sättet att beskriva och dela upp de olika krigsfilosofierna kan i sina huvuddrag återfinnas i Anatol Rapoport's förord till *Clausewitz On War*, Penguin Books, London 1968.
19. I Homeros *Iliaden* (ca 700 f kr) finns flera exempel på föreställningar om kriget som en kataklysm.
20. Cato den äldres (234–149 f kr) kända uttalande, med vilket han sägs ha avslutat alla sina tal i den romerska senaten, var: ”För övrigt anser jag att Kartago bör förstöras”, gav uttryck för denna arkaiska tanke. Så länge Kartago existerade utgjorde den ett existentiellt hot mot den romerska statens fortlevnad. Han blev småningom efter de långvariga Puniska krigen åttlydd och Kartago jämnades med marken och folket där förslavades.
21. Vetenskapsfilosofen Karl Popper (1902–1994) har i flera av sina verk (t ex *Conjectures and Refutations*, Routledge, London 1996, *The Poverty of Historicism*, Routledge Classics, London 1988 och *The Open Society and its Enemies volume 2*, Routledge, London 1974) hävdatt att marxismens anspråk på vetenskaplighet är logiskt orimlig då dess anspråk på att förklara och förutsäga blivit fullständig vederlagd.
22. Se Spengler, Oswald (1880–1936): *Der Untergang des Abendlandes* från 1918 (svensk översättning *Västerlandets undergång*), Atlantis förlag, Stockholm 1996 och Toynbee, Arnold (1889–1975): *A Study of History*, som utgavs 1934–1954, Amazon co, London 2006.
23. Se Kennedy, Paul: *The Rise and Fall of the Great Powers*, Fontana Press, London 1989.
24. Numera kallas en sådan filosofi ”essentialism”, och betraktas av nutida icke-idealiska filosofer med stark motvilja.
25. För en senare studie med denna typiska tankeinriktning kan den tyske fältmarskalkens greve Alfred von Schlieffens verk *Cannae* ses, (utgiven i förlaget Mittler und Sohn, Berlin 1925, tolv år efter hans död). Von Schlieffens plan för att besegra Frankrike i ett stort avgörande förintelseslag under inledningen av Första världskriget (den s k ”Schlieffenplanen”) är sannolikt ett utflöde av detta tänkesätt.
26. En som på sin tid gick till häftigt angrepp mot de då förhärskande teorierna om nukleär avskräckning var Philip Green. Se dennes *Deadly Logic. The theory of Nuclear Deterrence*, Schocken Books, New York 1966.